

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA`LIMI VAZIRLIGI

**ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA FAKUL'TETI

**“DEFEKTOLOGIYA, MAXSUS PSIXOLOGIYA NAZARIYASI
VA TEXNOLOGIYALAR” KAFEDRASI**

*O`zbekiston Respublikasi mustaqilligining
20 yilligiga bag`ishlanadi*

“HIMOYA QILISHGA RUXSAT BERILDI”

“Pedagogika-psixologiya” fakul'teti dekani v.b.

_____ prof.X.A.Meliyev

“ _____ ” _____ 2011 y.

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**MAVZU: « Aqli zaif o`quvchilarni ijtimoiy xayotga tayyorlash
usullari »**

*5141800 –Defektologiya yo`nalishi bo`yicha bakalavr
darajasini olish uchun*

Bajaruvchi: Raimqulova Feruza
401 gurux talabasi

Ilmiy rahbar: D.Tangirova

Bitiruv malakaviy ishi kafedra yig`ilishining
(Qaror № __, _____) qarori bilan himoyaga
tavsiya etildi.

Kaf.mudiri: _____ **dots.R.N.Nurmatov**

JIZZAX – 2011

MUNDARIJA

KIRISH.....

I-BOB Mahsus tuzatish maktablarida ijtimoiy maishiy yo'naltirishni o'rgatishning nazariy masalalari

1.1. Ijtimoiy maishiy yo'naltirish darslariga qo'yiladigan asosiy talablar..

1.2. Aqli zaif o'quvchilarni tayyorlashda maktabning o'rni.....

II-BOB Manaviy barkamol insonni shakllantirish yo'llari

2.1. Sinfдан tashqari darslar asosida aqli zaif bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash.....

2.2. Aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda oilaning tutgan o'rni.....

Hulosa va tavsiyalar.....

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

KIRISH

Prezidentimiz I.A.Karimov sog'lom avlodni tarbiyalash tarixiy zaruriyat va ijtimoiy burchimiz ekanligini quyidagicha ifodalangan edilar: "Biz sog'lom avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishimiz kerak. Sog'lom kishi deganda faqat jismoniy sog'lomlikni emas balki sharqona ahloq odob va umumbashariy g'oyalar ruhida kamol topgan insonni tushunamiz"

Aqli zaif o'quvchilar shahsining manaviy va ahloqiy jihatdan shakllanishida umuminsoniy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri ijtimoiy tarbiyadir.

Respublikamizda alohida ehtiyojli bolalar bilan korreksion talimiy tarbiyaviy rivojlantiruvchi ishlarni olib borish ijtimoiy jamiyatga erta moslashtirish imkoniyatlaridan foydalanib o'z o'ziga hizmat qila oladigan qilib voyaga yetkazish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Hozirgi kunda respublikamizda 87 ta mahsus o'rta maktab va maktab internat mavjud bo'lib ushbu talim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha shart sharoitlar mavjud.

Har bir jamiyatning gullab yashnashi rivojlanishi va taraqqiy etishi shahs ehtiyojiga muvofik moddiy manaviy boyliklarini bosqichma bosqich yaratishlilikdir. Tarbiya natijasida yashab o'tgan ajdodlarimizning aqli zakovati bilan yaratilgan kelgusi avlodga meros bo'lib qolgan moddiy manaviy va madaniy boyliklarga vorisligi dahldorligi tanlanadi. Har bir jamiyatning o'z ijtimoiy tizimiga hos tarbiyaviy usullari va vazifalari bo'lganidek o'zbek halqining ham o'ziga hos tarbiya usullari mavjud. Qadim zamonlardan to shu kungacha o'zbek halqi yosh avlodni tarbiyalashda ajdodlarimiz tarbiyasini o'zlashtirgan va ularga tayangan. Chunki odamiylik ahloqiylik va ezgulik kabi manaviy qadriyatlar haqidagi halq maqollari va naqllari donishmandlar hikmatlari tarbiya manbai hisoblangan.

O'zbekiston mustaqillika erishgach o'tmish ajdodlar tajribalariga tayanib yosh avlodni tarbiyalashga etibor beriladigan bo'ldi va yoshlar layoqati hohish irodasiga muvofiq istagan sevgan kasb ihtisosi uchun bilim va malakalar bilan

qurollantiradigan tanlangan kasb hunar uchun foydalanadigan bo'ldi. Tarbiya jarayoni yordamchi maktab o'quvchilarida muhim ijtimoiy sifatlarni shakllantirishga tevarak atrofdagi olamga jamiyatga kishilarga o'z-o'ziga munosabatlar doirasini vujudga keltirishva kengaytirishga qaratilgandir. Tarbiyalanuvchi bolalar turmushning har hil tomonlariga munosabatlari tizimi qanchalik rang barang va chuqur bo'lsa ularning manaviy dunyosi shunchalik boy bo'ladi.

Hullas ijtimoiy tarbiya yordamchi maktab o'quvchilari shahsining shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan asosiy tarbiya vositalaridan biridir.

Tarbiyalanuvchi yordamchi maktab o'quvchilarini halqimizning manaviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat vatanparvarlik ruhida tarbiyalash eng muhim vazifalarimizdan biridir.

Shu maqsadni amalga oshirish uchun biz tadqiqotimizning maqsadini va ustivor vazifalarini belgilab oldik.

Tadqiqotning maqsadi: yordamchi maktab o'quvchilarini axloqiy xis-tuyg'ulari keng, ma'naviy va axloqiy jihatdan shakllantirishiga o'rgatish

Tadqiqotning predmeti: yoradamchi maktab o'quvchilarini ijtimoiy hayotga tayyorlash haqidagi tushunchalarini shakllantirish jarayoni

Tadqiqot metodlari:

1. Tadqiqot muammosiga oid adabiyotlarni o'rganish;
2. Pedagogik amaliyotda tadqiqot natijasining holatini o'rganish;
3. Maxsus maktab o'quvchilarining ijtimoiy xayot haqidagi tasavvurlarini aniqlash;
4. Maxsus maktab o'quvchilarini ijtimoiy xayotga tayyorlashga oid tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Mavzuga oid manbalar, dasturlar taxlili;
2. Pedagoglar, o'qituvchilar, tarbiyachilar, suxbatlar;
3. Yordamchi maktab o'qituvchi va o'quvchilari bilan so'rovnoma o'tkazish, o'quvchilar haqida ma'lumotlar to'plash.

Tadqiqotning ilmiy farazi:

Shundan iboratki, yordamchi maktab tarbiyalanuvchilarini baxt, saodati, kelajakka xozir, Vatanga muxabbat, vatanparvarlikning asl k`orinishida eng asosiysi aqli zaif o`quvchilarni jismoniy va ijtimoiy yoshda bo`lgan holda rivojlanishning o`ziga xos xususiyatlarini e`tiborga olishga bog`liq bo`ladi.

Tadqiqotning metodologik asosi:

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi «Ta`lim to`g`risidagi» Qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, Bola xududlari to`g`risidagi Konvensiyasi. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining pedagogik-psixologik tadqiqotlari, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar ta`lim-tarbiyasiga oid risolalari, ruhiy va jismoniy rivojlanishda nuqsoni bo`lgan nogiron bolalar ta`lim – tarbiyasiga oid me`yoriy xujjatlar tadqiqotimizga metodik asos bo`lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning ilmiy jixatdan yangiligi:

O`zbekiston Respublikasi yordamchi maktablarda aqli zaif o`smirlarning ijtimoiy xayot haqidagi tasavvurlarini shakllantirish masalalari ilk bora ko`rib chiqildi. Shuningdek o`quv dasturlari ham taxlil qilindi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati:

Ishning natijalari aqli zaif o`quvchilarni kelgusi xayotga tayyorlash haqida rivojlanishi ishlar mazmunini tuzishga oid ma`limotlar defektologlar, ruxshunoslar, tarbiyachilar tomonidan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashda foydalanish mumkin.

Himoyaga olib chiqadigan holatlar:

- aqli zaif o`quvchilarga ijtimoiy xayot haqidagi tushuncha va tasavvurlarning o`ziga xosligi;
- aqli zaif o`quvchilarni ijtimoiy xayotga tayyorlash yo`llari;
- aqli zaif o`quvchilarni ijtimoiy hayot haqidagi tasavvurlarini shakllantirishning korreksion maqsad vaziafalari.

Ishning tarkibiy tuzilishi: Ish kirish, 2 bob, 5 ta paragraf, tajriba-sinov natijalari, xulosa, ilova va foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat.

1-BOB Mahsus tuzatish maktablarida ijtimoiy maishiy yo'naltirishni o'rgatishning nazariy masalalari.

1.1. Ijtimoiy maishiy yo'naltirish darslariga qo'yiladigan asosiy talablar

Yordamchi maktab o'quvchilarda oligofrenopedagogning pedagogik faoliyati tasirida ahloqiy his tuyg'ular faol rivojlanadi. Bu tuyg'ular chuqurroq va ongliroq bo'lib, ularning barqarorligi va tasirchanligi oshadi. Kishilar mehnatining ijtimoiy ahamiyati haqida mehnatkashlarning yuksak manaviy fazilatlari haqida o'quvchilar bilimlari kattalarga hurmat tuyg'usini shakllantirishning asosi bo'ladi. Bu tuyg'u aqli zaif o'quvchilarning kattalarga hurmat va odob bilan munosabatda bo'lishlarida, yordam bera olish va yordam berishga tayyor turishda etibor va g'amho'rlik ko'rsatishda kattalar mehnatiga hurmat bilan munosabatda bo'lishida namoyon bo'ladi. Yordamchi maktab o'quvchilarining ota-onalari o'ynaydigan ijtimoiy roli va mehnati haqidagi tasavvurlari ularning shahsiy fazilatlariga baho berishlari ana shu tuyg'ularning ruhiy va jismoniy holatlariga sezgirroq qaray boshlaydilar, bolalarning ota-onalariga yordamlari hilma-hil tus olib boradi. Yordamchi maktab o'quvchilarining ahloqiy his tuyg'ulari keng-ijtimoiy yunalishda bo'ladi.

Aqli zaif o'quvchilar shahsining manaviy va ahloqiy jihatdan shakllanishida umuminsoniy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri ijtimoiy tarbiyadir.

Tarbiya bolalarning bir-birlariga, kattalarga bo'lgan, munosabatlarini o'yin faoliyatlar harakterini mazmunini, mehnatga butun jamiyatga, munosabatlarini yo'lga soladi. Bu tarbiyaning maqsadi va mazmuni Mustaqil O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy siyosiy tuzilishi bilan belgilanadi.

Prezidentimiz I. A. Karimov sog'lom avlodni tarbiyalash tarixiy zaruriyat va ijtimoiy burchimiz ekanligini quyidagicha ifodalagan edilar: "Biz sog'lom avlodni tarbiyalab, voyaga yetkazimishimiz kerak. Sog'lom kishi deganda faqat jismoniy sog'lomlikni emas, balki sharqona ahloq-odob va umumbashariy g'oyalar ruhida kamol topgan insonni tushunamiz".

Har bir jamiyatning yashab – gullab, rivojlanishi va taraqqiy etishi uchun shahs ehtiyojiga muvofiq moddiy manaviy boyliklarni bosqichma-bosqich yaratishlikdir. Tarbiya natijasida yashab o'tgan ajdodlarimizni aql-zakovati bilan yaratilgan kelgusi avlodga meros bo'lib qolgan moddiy, manaviy va madaniy boyliklarga vorisligi dahldorligi taminlanadi. Yangidan to'g'ilib, o'sib, o'lg'ayib kelayotgan avlod o'tmish tajribalarini o'zlashtirib oladi, boyitadi, murakkablashtiradi va yanada mustahkamlanadi.

Har bir jamiyatning o'z ijtimoiy tuzimiga hos tarbiyaviy usullari va vositalari bo'lganidek, o'zbek halqining ham o'ziga hos milliy tarbiya usullari va vositalari mavjud. Qadim zamonlardan to shu kungacha o'zbek halqi yosh avlodni tarbiyalashda ajdodlarimiz tajribasini o'zlashtirgan va ularga tayangan. Chunki odamiylik, ahloqiy va ezgulik kabi manaviy qadriyatlar haqidagi halq maqollari va naqlari, donishmandlar, hikmatlari tarbiya manbai hisoblangan. Bunday qimmatli merosga sho'rolar tuzumi davrida deyarli etibor berilmadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach o'tmish ajdodlar tajribalariga tayanib yosh avlodni tarbiyalashga etibor beriladigan bo'ldi va yoshlar layoqati, hohish-irodasiga muvofiq istagan sevgan kasb va ihtisosi uchun bilim va malakalar bilan qurollantiriladigan, tanlangan kasb-hunar uchun tayyorlanadigan bo'ldi.

Tarbiya jarayoni yordamchi maktab o'quvchilariga muhim ijtimoiy sifatlarini shakllantirishga, tevarak-atrofdagi olamga, jamiyatga, kishilarga o'z-o'ziga munosabatlar doirasini vujudga keltirish va kengaytirishga qaratilgandir. Tarbiyalanuvchi bolalar turmushning har hil tomonlariga munosabatlari tizimi qanchalik keng, rang-barang va chuqur bo'lsa ularning manaviy dunyosi shunchalik boy bo'ladi.

Hullas, ijtimoiy tarbiya yordamchi maktab o'quvchilari shahsining shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan asosiy tarbiyalardan biridir.

Tarbiyalanuvchi yordamchi maktab o'quvchilarini halqimizning manaviy merosining mustahkamlash va rivojlantirish, umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash eng muhim vazifalarimizdan biridir.

O'zbek halqining birdan-bir Vatani bu – O'zbekistondir. Vatan haqida halq haqida, ajdodlar haqida, o'tmish haqida, qadriyatlar haqida, meros haqida, bugun va kelajak haqida baralla so'zlash imkoniyati tug'ildi. Binobarin, haqiqiy vatan muhabbati, Vatan hissi mamlakat ozod va obod, halq erkin bo'lgandagina yuzaga kelar ekan. Sohibqiron Amir Temur, Abdulla Qodiriy, Farobiy, Usmon Nosirlarni nomini tilga olsak mustamlaka yillarida ne kulfatlar boshga tushar edi. Ajdodlarimiz haqida erkin g'urur bilan gapira olarmidik.

Vatanni qalban chuqur his qilish uchun ham halqning vatanparvarlik namunalarini ko'rsatish uchun ham halq hur, Vatan mustaqil bo'lishi shart.

Bugun shu mustaqillikka ega ekanmiz biz uni ezozlashimiz qadriga yetishimiz, har doim mustahkamlab borishimiz kerak. Mana shu tuyg'ular, mana shu olijanob fazilat va ezgu harakatlar bugungi kun uchun haqiqiy vatanparvarlik namunasidir.

Yurtboshimiz I.A.Karimov o'zlarining «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li» nomli asarida shunday deb yozadilar: «O'zbekistonni yangilash va rivojlantirishning o'z yo'li to'rtta asosiy negizga asoslanadi.

Bu negizlar quyidagilar:

- halqimizning manaviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- umum insoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- insonning imkoniyatlarini erkin namoyon qilish;
- vatanparvarlik

Mustaqillik sharofati tufayli O'zbekiston Respublikasi butun hayoti, turmush tarzi o'zgardi, kishilarning ruhiyati va hayotga munosabati yangicha tus olmoqda. O'zbekiston Respublikasi mustaqil bo'lishi natijasida sho'ro davlatini hom-ashyo yetkazib berish bazasi bo'lishlikdan, siyosiy va iqtisodiy qaramlikdan ozod bo'ldi, o'zbek halqi o'z milliy qadriyatlarini his qilayotir.

Bu olamda ona Vatan bittadir.

Vatan-ona yurt-kishilarni yashab turgan, ularning ajdod va avlodlari tug'ilib o'sgan joyi maskani, chegarasi, hududi, ijtimoiy taraqqiyot munosabati bilan jamoa tuzumi sharoitida muayyan qabila yashagan joy Vatan hisoblanadi. Qabila tuzumning yemirilishi, elatlar va davlatlarning paydo bo'lishi bilan Vatan tushunchasi elat davlat tushunchasini o'z ichiga oladi.

Vatanparvarlik tarbiyasi ham insoniy tarbiyaning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir.

Vatan so'zining manosi nima? Biz nima uchun «Onajon-Vatan, «Jonajon Vatan»deymiz.

Vatan so'zi arabcha so'z bo'lib, ona yurt degan ma'noni bildiradi.

Har bir halq uchun taqdiran va tarihan ato etilgan hamda chegaralangan hududga ona-Vatan deyiladi.

Vatan tuyg'usi bu uning egasi bo'lmish halqni sevish, hurmat qilish qadriga yetish va etirof etishdir. Vatan bu halqning manaviyati, marifati, tili, dini, urf-odati, fel-atvori, ota-bobolaridan qolgan oltin merosi, tomirida gupirib turgan ajdoddan avlodga o'tib kelayotgan pokiza qoni, tarihidagi muhim bosqichlar, buyuk davlat qurish maqsadida olib borilgan kurashidir.

Hozirgi o'zbek vatanparvarlik halqimiz taraqqiyotini olg'a siljitgan otaboblarimiz yaratuvchanlik ishining bevosita davomidir.

Baht-saodatli kelajakka hozir, har daqiqada ulush qo'shmoq Vatanga muhabbat, Vatanparvarlikning asl ko'rinishidir. Vatanga munosib farzand bo'lish, qadrton tuproq bilan chambarchas bog'liq ekanligimizni teran idrok etish, uning chin farzandlariga hos munosabatda bo'lish, undan bir hissa olinsa, yuz hissa qilib qaytarish Vatanni anglash va ardoqlashning yanga bir ko'rinishidir. Bu vatanparvarlikdir.

1991 yillning 31 avgustida O'zbekistonning qadri ortdi, halqning qadri, qaddi tiklandi. Vatan degan muqaddas tushunchadagi sohtaliklar barham topib mohiyati aniqlandi va tiniqlashdi.

Buyuk Vatanimiz o'zbek fuqorolari ongida alohida tuyg'ularni, yangi ahloq, yangi fazilatlarining eng chuqur va oliy ifodasidir. O'zbek vatanparvarligi buyuk istiqlolning eng muhim g'alabasidir. O'zbek fuqorolarining eng yuksak fazilati ularning o'z vataniga bo'lgan muhabbatidir. O'zbek vatanparvarligi juda chuqur murakkab hisdir. O'zbek vatanparvarligi o'z vatanini cheksiz sevish hissini, butun dunyo orasida tengligi va erkin jamiyatni barpo qilishi va Vatanimiz dushmanlariga chuqur nafrat hissini o'z ichiga oladi.

O'zbek vatanparvarligini yordamchi maktab o'quvchilarida tarbiyalash uchun o'qituvchi tarbiyachilar tarbiyalanuvchi o'quvchilarga tasir etishning barcha hilma-hil metod va vositalaridan foydalanish kerak. Bu vositalarga ayniqsa o'qitish jarayoni dars birinchi asosdir.

O'zbek halqi tarihi o'rganish, o'zbek vatanparvarligini tarbiyalashda alohida ahamiyatga molikdir. Chunki o'zbek halqi o'z o'tmish tarihini ko'pgina tomonlari bilan fahrlana oladi.

Yordamchi maktabda o'qituvchi va tarbiyachilarning vazifasi tarihiy materialni jonli va qiziqarli bayon qilib, tarbiyalanuvchi o'quvchilarni o'z halqining qahramonona kurashiga, uning olib borgan ijodiy ishiga, shonli rahbarlariga va madaniyat sohasidagi iste'dodli arboblariga qiziqtirish, ulug' tarihiy o'tmishga ularda muhabbat tug'dirishdir. Buning uchun tarihiy hujjatlardan, esdaliklardan va badiiy adabiyotlardan foydalanib, yorqin hikoyalar aytib berish zarur.

Jug'rofiya darslarida o'qituvchi o'quvchilarni eng avvalo ularni o'zlari yashab turgan joyning tabiatiga qiziqtiradi. Bevosita kuzatish va ekskursiyalar o'tkazib tabiatni ular bilan birga o'rganadi.

O'zbekistonning tabiat zonalarini vaqtida, o'qituvchi bolalarni davlatimizda tabiat tuzilishlarining hilma-hilligini qiziqtiradi va turli ko'rinishlarning qiziqarli suratlarini ko'rsatib, badiiy adabiyotda va sayohatchilarning esdaliklarida bayon etilgan tabiat tasvirlarini o'qib berib, bolalarning jonajon mamlakatimiz buyuk O'zbekistonga nisbatan mehr-muhabbatlarini oshiradi.

Sinfdan tashqari ishlar vatanparvarlikni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Sinfdan tashqari ishlar sinfdan bajarilgan ishlarga qo'shimcha bo'lib, tarbiyalanuvchi o'quvchilarning ijtimoiy hayotini yahshi anglab olishlariga yordam beradi.

Maktab va «Mehribonlik uylari» kutubhonalari «Vatan» mavzusidagi kitoblarning rasmlar bilan bezatilgan tavsiya ro'yatlari bo'lishi kerak.

Jonajon O'zbekistonimiz bo'ylab sayohatlar tashkil qilish kabi tadbirlardan foydalanish yahshidir.

Hulosa qilib, aytadigan bo'lsak, vatanparvarlik tuyg'usi eng yuksak tuyg'udir. Bu yuksak tuyg'u Vatanimizda tarbiyalanuvchi o'quvchilarni iymon, etiqod bilan yashash, unga hamisha sadoqatli bo'lish ruhida tarbiyalash asosiy vazifalarimizdan biridir.

Mustaqil O'zbekiston uchun halq ho'jaligining har bir tarmog'ini fan va texnikaning eng yangi yutuqlari bilan taminlash mehnat unumdorligini oshirish, jahon etiboriga molik bo'ladigan mahsulotlar namunalarini ishlab chiqarish shart bo'lib qoldi. O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida yangi ijtimoiy-iqtisodiy bosqichga o'tishi, yangi ilmiy bilimlar vujudga kelishining izchil jarayoni, uning diferensiyasi va intigrasiyasi, g'oyaviylik, malumotlilik, kasb tayyorgarligining o'sishi kabi omillar shahsga va ishchi hodimlarning mahorat sifatida bo'lgan ishlab chiqarish talablarini tez o'zgartira bormoqda.

Vatanimizni kelajagi buyuk davlat darajasiga ko'taradigan ijodkor o'quvchini yaratishda boshlang'ich talim mustahkam poydevor rolini o'ynaydi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yashaydigan yoshlarimizni iqtisodiy savodhonligini oshirishda iqtisodiy bilimlar poydevorini yaratish ham, bugungi kunning dolzarb muammosiga aylanib qolmoqda.

Hammamiz uchun o'zlashtirilmagan quruq yer kabi bo'lgan bozor iqtisodiyoti masalalariga, boshlang'ich sinflarda o'qiydigan kichkintoy tarbiyalanuvchilarimiz nuqtai nazaridan qaraganda tushunarli darajada bo'lgan «Iqtisod alifbosi» ni o'qitishni 1-2 va 3-4 sinflarda alifbo, matematika, o'qish

kitobi fanlari tarkibida yoki maktab jamoasi ihtiyoriga berilgan soatlar hisobiga alohida fan sifatida foydalanishga tayyor dastur va qo'llanmalar mavjud.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi iqtisodiy islohat, tadbirkorlik va horijiy sarmoyalar bo'yicha idoralar aro kengashining «O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy talimni tashkil etishni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari to'g'risida» 1996 yil mart oyida qabul qilgan qarori ham ana shu maqsadni ko'zda tutgan.

Hozirgi zamon talabiga moslashgan holda O'zbekiston Respublikasi halq talimi vazirligi tomonidan 1996/97 o'quv yilidan boshlab umumtalim maktablarida iqtisodiy talimni kuchaytirish chora-tadbirlari atroflicha ishlab chiqilgan. Shularni inobatga olgan holda maktabning va tarbiya muassasalarining bosh vazifasi, bolalarni boshlang'ich sinflardan boshlab iqtisodiy savodhonligini oshirish yosh hususiyatlar inobatga olingan holda iqtisodiy bilimlardan habardor qilish lozim bo'ladi.

Iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning savodhonligi darajasi, uning mustaqil faoliyatida foydalana oladigan iqtisodiy bilimi, ko'nikma-malakalari va iqtisodiy tarbiyalanganligida namoyon bo'ladi. Shunday ekan, bozor iqtisodiyotida faoliyat ko'rsata oladigan shahsning iqtisodiy savodhonligi asoslari maktabda vujudga keladi. Maktabdagi iqtisodiy talim-tarbiyaning maqsadi nazariy ishlab chiqilgan va amalda sinab ko'rilgan pedagogik uslubiyot orqali o'quvchilarda iqtisodiy savodhonlikni tarkib toptirishdir.

Iqtisodiy savodhonlik-mustaqil faoliyat ko'rsatishda barchaga zarur bo'lgan iqtisodiy bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini tarkib toptirish: har bir shahsning jamiyatda bo'layotgan iqtisod o'zgarishlar va mamlakat iqtisodiy siyosatini anglash, shunga ko'ra turmush darajasini oshirishga, shahsiy ehtiyojini qondirishga yordam beruvchi samarali faoliyat bilan shug'ullanishini ta'minlovchi iqtisodiy bilim, ko'nikma, malaka yo'naltiruvchi qoida, usul, uslubiyatlar majmui.

Iqtisodiy ta'lim-tarbiya jamiyatning shahsga, mustaqil hayotda samarali ko'rsatkichlarni taminlovchi aniq iqtisodiy tushunchalar iqtisodga bog'langan

siyosat qonun, qonuniyatlar asarlarini va ularni amalda foydalanish yo'l-yo'riqlarining yig'indisini o'zlashtirishga imkon beruvchi izchil, maqsadga muvofiq tasiridan iboratdir.

Iqtisodiy tayyorgarlik - shahs shakllanishida talab, ehtiyoj va imkoniyatga ko'ra tanlangan sohalar, kasblar, mutahassisliklar bo'yicha mahsus iqtisodiy, nazariy va amaliy bilimlar yig'indisini tarkib toptirish. O'zlashtirilgan aniq iqtisodiy nazariy va amaliy bilimlar mustaqil faoliyatida samara berishga kafolatlar, yani aniq iqtisodiy malumotlar.

Ilgari surilgan maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar hal etiladi:

1. O'qituvchilarda iqtisodiy savodhonlik darajasining rivojlanishini nazariy asoslash.
2. Umumtalim fanlari mazmunidagi iqtisodiy talim-tarbiya imkoniyatlarini o'rganish.
3. Umumta'lim maktablarida mo'ljallangan aniq iqtisod asoslarini o'rgatuvchi bosqichli ta'limning muhimligini isbotlash .
4. Ihtisoslashgan maktab, sinflar uchun aniq iqtisod asoslarini o'qitish, mahsus fanlar qatorida zarurligini ilmiy asoslash.
5. O'qituvchi va o'quvchilar uchun metodik adabiyotlarni dastur, darslik, qo'llanma, tavsiya didaktik, materiallar ishlab chiqish.

Ahloqiy tarbiya deganda shakllanayotgan, rivojlanayotgan, o'sib kelayotgan avlodda hulq-odob meyorlariga mos keluvchi sifatlarning shakllanishini tushunamiz. Albatta, barcha tarbiya turlari bolalar tarbiyasida o'ziga hos o'ringa ega. Busiz mumkin emas ammo ahloqiy tarbiya, uning mohiyati alohida shahs uchungina emas, balki jamiyatning kelajagi, uning qanday jamiyat bo'lishi uchun ham muhimdir. Bu yerda mubolag'a yo'q. Chunki ahloqiy tarbiyalangan shahslarsiz yetuk kishilik jamiyati qurish mumkin emas. Ahloqiy tarbiya boshqa tarbiya turlaridan o'zining ahamiyati bilangina ajralib qolmasdan, balki murakkabligi bilan ham ajralib turadi. Bu o'rinda mashhur fransuz pedagogi, shifokori Eduard Segenning fikrlari etiborga

loyiq «Aqli zaif bola aqlan bilmaydi, jismonan bajara olmaydi, ruhan hohlamaydi. Aqli zaif bola aqlan bilan olardi ham, jismonan bajara olardi ham, agar u hohlasa barcha balo shundaki, dastlab u hohlamaydi».

Demak, aqli zaif bolalar biror ish qilishni topshiriqlar bajarishni hohlamas ekanlar. Umumiy psixologiyadan, tarbiya nazariyasidan malumki, agar tarbiyalanuvchi biror ish qilishni hohlamasa qilinadigan ishlar og'ir, murakkab kechadi. Ahloqiy tarbiyani shakllantirish usullari, ahloqiy tarbiya prinsiplariga oid fikrlar kishilik jamiyatida juda erta mutafakkirlar etiborini tortdi. Bularga misol kilib Aristotel, Platon, Gelen, Al-Horazmiy, Al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ulug'bek, A. Navoiy, Abdulla Avloniy, Niyoziy, S. Ayniy va boshqa qator mutafakkirlarning talim-tarbiyaga oid nodir, durdona asarlarini, fikrlarini ko'rsatishimiz mumkin. Zamonamizdan ming yil oldin yashab ijod etgan Abu-Nasr Al Forobiy o'zining «Bahtga yo'l ko'rsatish» asarida shunday deydi «yahshi hulq va aql kuchi birgalikdagina insoniy yutuqdir... Barcha go'zal va jirkanch ahloqiy sifatlar hayot davomida orttiriladi». Farobiy asarlarida didaktika masalalari, ta'limning nazariy, psixologik masalalari ham ochib berilgan. Uning ko'rsatishicha, insonning manaviy kamoloti qalb, ong va tafakkur bilan belgilanadi. Uning ilg'or fikrlari Ibn Sino, Ibn Rushd, Radjer, Bekon, Spinoza va boshqa mutafakkirlarning ijodiga ijobiy tasir etadi.

Abu Rayhon Beruniy ham ahloqiylikka alohida etibor bilan qaragan. Ahloqiylik, yahshilik va yomonlik, vijdon, to'g'ri so'zlik, or-nomus masalalariga alohida etibor bergan.

Tibbiyot asoschisi Abu Ali ibn Sino pedagogik qarashlarida ham bizlarga oid mazmun bor deb o'ylaymiz. Uning fikricha, ta'lim-tarbiyada bolalarning moyillik va qobiliyatlariga alohida etibor berish kerak. Inson ongli mavjudot ekanligi bilan hayvonlardan farq qilishi, atrof-muhitga ta'sir qilishini aytib o'tadi. Yetuk inson tarbiyalash bir kishining ishi bo'lmasdan, balki uzoq vaqt qunt bilan ishlashni talab etadigan jarayondir deb takidlaydi.

Ahloqiy tarbiya shahsning barkamol shakllanishida asosiy o'rinni egallaydi. Shuning uchun ham pedagogikada ahloq masalalariga katta ahamiyat beriladi. Ho'sh, shunday ekan ahloqning o'zi nima?

Ahloq — ijtimoiy ong shakli bo'lib, ijtimoiy hayotning hamma sohalarida insonning hulq-atvorini yo'lga solib turadigan prinsiplar, talablar, meyorlar va qoidalar yig'indisidan iborat. Ahloqiy tushunchalar: yahshilik, sharaf, vijdon va boshqalar baholanuvchi harakterga ega. Ahloq mazmuni muayyan qadriyat yo'l-yo'riqlarini, hulq-atvor meyorlari va motivlarini, insonlar aro muomala shakllarini o'z ichiga oladi va ayni vaqtda ularni asoslaydi. Ahloq qanday hatti-harakat qilish kerakligi haqida gapiribgina qolmay, balki nima uchun boshqacha emas, bevosita shunday harakat qilish kerakligini tushuntirishga intiladi. Nuqsonli bolalarni ahloqiy tarbiyalash — aqli zaif bolalarda ahloqiy sifatlar, harakter belgilari, ahloqiy hulqning malaka va ko'nikmalarini tarbiyalashdan iborat»,— deb takidlanadi defektologik lug'atda. Aqli zaif bolalar shahsining o'ziga hos hususiyatlari: aqliy yetishmaslik darajasi va qoldiqlari, ahloqiy tasavvurlar, tushunchalar, ijtimoiy motivlar, o'zlariga tanqidiy qarashning yo'qligi bilan belgilanadi. Bunday qator nuqsonlarni to'g'rilash uchun qat'iy reja asosida ish olib borishi darkor. Nuqsonli bolalarni ahloqiy tarbiyalash uchun quyidagi asosiy prinsiplarga rioya etish alohida ahamiyatga ega.

1. Malum toifadagi nuqsonli bolalarga tegishli umumiy va individual hususiyatlarni aniqlash uchun ularni atroflicha o'rganish. Birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni tahlil etish.

2. Nuqsonli bolalarning nisbatan saqlangan, kuchli imkoniyatlarini aniqlash va shunga asoslanib ish olib borish.

3. Pedagogik jarayonning bolalar nuqsonlarini to'g'rilash va ularning o'rmini to'ldirishga qaratilishi. Asosiy etiborni tarbiyaga oson beriladigan ikkilamchi nuqsonlarga qaratish.

4. Turli toifa nuqsonlilarga alohida-alohida munosabatda bo'lish, ayrim bolalarga individual yondoshish.

Oligofrenopedagogikada aqli zaif bolalarni ahloqiy tarbiyalash masalasi atroflicha ochib berilmaganligini inobatga olib, ular bilan olib boriladigan unumli

ish usullarini qidirib topish kerak. Yordamchi maktab o'quvchilarining ahloqiy tarbiyasi turmush va faoliyatning turli sohalarida amalga oshiriladi. Aqli zaif bolalar oilada, tengdoshlari orasida, yordamchi maktablarda, ko'chada ahloqiy tasirni sezadilar. Ko'pincha bu tasir ahloqiy talablarga monand bo'lmaydi. Yuksak ahloqiy shahsni surunkali tarzda, sobit qadamlik bilan tarbiyalash yordamchi maktabda, uyushgan bolalar jamoasida ro'y beradi. Yordamchi maktabda shahsni har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan mahsus tuzatish — tarbiyaviy ishlar amalga oshiriladi. Yordamchi maktab o'qituvchilari, tarbiyachilari o'quvchilarni hayotga, mehnatga tayyorlar ekanlar, ularni har, vaqt kamtar, halol o'zlarining hishayajonlarini jilovlab turishga, Vatanni sevish, mehnat qilish, odamlarga nisbatan mehribon va g'amho'r bo'lishga o'rgatadilar. Ana shu va boshqa manaviy fazilatlar ahloqiy jihatdan tarbiyalangan shahsga hos bo'ladi. Yordamchi maktabning mahsus tarbiyaviy faoliyati ana shunday shahsni tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, u ahloqiy tarbiyaning quyidagi vazifalarini hal etadi:

— ahloqiy ongni, mustahkam ahloqiy etiqodni tarbiyalash;

—yordamchi maktab o'quvchilarining Vatanga, jamiyatga, mehnatga, o'ziga, boshqalarga munosabatini anglab olishga qaratilgan ahloqiy tuyg'ularni tarbiyalash;

— odob ko'nikmalari va odatlarini tarbiyalash.

Ahloqiy tarbiyaning asosiy maqsadi va vazifasi har bir bolada faol hayotiy nuqtai nazar hosil qilishdan iborat.

Yordamchi maktab tarbiyaviy ishining umumiy tizimida o'quvchilarda ahloqiy hislatlarni tarbiyalash eng murakkab va shu bilan birga masuliyatli vazifadir. Chunki aqli zaif o'quvchilarning ijtimoiy foydali mehnatda ishtirok etish samarasi o'quvchilarda ahloqiy hislatlar qanchalik tarbiyalanganligiga bog'lik bo'ladi.

Ahloqiy tushunchalar, odam hulqining meyorlari va malakalari, uning mehnatga bo'lgan munosabati, intizomlilikidir. Bularning hammasi tarbiya natijasi, bolaga maktab, oila va atrofdagilarning murakkab va doimo tasir etish natijasidir. Shuning uchun bolada malum bir ahloqiy sifatni vujudga keltirish-

maqsadida rejalashtirilgan, maqsadga qaratilgan pedagogik tasirni tashkil qilish muhim ahamiyatiga ega. Aqliy nuqsonli bolalarni ahloqiy tarbiyalashda yordamchi maktab oldida turgan vazifalardan biri o'quvchilarning hulqida, o'qishda va mehnatida intizomlikni tarbiyalashdan iboratdir. Intizomlilik murakkab hislatdir. Uni shakllantirish bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Kichik o'quvchilardan tortib, katta o'quvchilarda hulq talablariga ongli ravishda bajarishdan iborat. Aqli zaif bolalarni ahloqiy tarbiyalash tizimini yaratishda defektologlarimiz bu bolalarning bilish imkoniyatlaridan kelib chiqadilar.

Yordamchi maktablardagi ahloqiy tarbiyaning o'ziga hosligi aqli zaif bolalarning rivojlanishlari, yani ular bilish faoliyatlarining o'ziga hissiy iroda sohalarining rivojlanmaganligidan, harakter shakllanishining o'ziga hosligi bilan belgilanadi. Quyida shularga to'htalamiz.

Aqli zaif bolalar bilish faoliyatining buzilishi natijasida, ularning tevarak-atrof bilan munosabati qiyinlashadi. Natijada aqli zaif bola yordamchi maktabga qabul qilinishida yetarli darajada ahloqiy tajribaga ega bo'lmaydi. U haqiqatni bilishda ularni tushunib yetmaydi, kishilar va ijtimoiy hayot voqealari o'rtasidagi munosabatni tushunmaydi. Hulq-atvor norma va qoidalarini tahlil qilish uchun yetarlicha ahloqiy tasavvur va tushunchalarga ega bo'lmaydi. shuning uchun u o'z hulq-atvorini atrofdagilar hulq-atvori bilan taqqoslay olmaydi. U yoki bu muomalaning oqibatini o'zicha aniq tasavvur eta olmaydi. Ahloqiy istaklarga to'g'ri baho bera olmaydi. Bularning hammasi aqli zaif bolalarning hulq-atvor normalarini buzishiga, ahloqiy nojo'ya qiliqlar qilishiga olib keladi. Lekin yordamchi maktab talimi jarayonida yuqoridagi bu nuqsonlar nisbatan tuzatilib boradi. Aqli zaif bolalarning tafakkuri, nutqi qiziqishlari bilan birga ahloqiy sifatlari ham takomillashib boradi. Yordamchi maktabni bitirish arafasida, aqli zaif bolalar hayotda o'z o'rinlariga ega bo'la boshlaydi. Kollektivda hulq-atvor normasini o'zlashtiradi. Shundan etiboran bu bolalarda mehnatga nisbatan to'g'ri munosabat ham shakllana boshlaydi.

Aqli zaif bolalardagi o'ziga hos hissiy-irodaviy sifatlari ham ularni ahloqiy tarbiyalashda qiyinchilik tug'diradi. Shuning uchun oligofrenopedagog

o'quvchilarning individual hususiyatlarini bilan holda ularning har biriga alohida yo'l tutishi lozim. Malumki turli nuqsonli bolalarning hissiy-irodaviy sohalari birlariga to'g'ri kelmaydi. Birovlari tortinchoq, uyatchan, kamgap, yig'loqi bo'lsalar, birovlari shaddot, qaysar, bezbet, uyatsiz bo'ladilar. Albatta, bularning har biriga o'zicha munosabat kerak. Bunday holda individual ish rejasini belgilash talab etiladi. Bazan bolalarni haddan tashqari avaylab-asrash bo'lsa, bazan haddan tashqari qattiqqo'llik oqibatida qator salbiy hislatlar shakllanib boradi. Bazi oilalarda esa bolalar o'qiy olmaydi, shuning uchun uyda ishlashi kerak qabilida ish tutadilar. Buning natijasida bolalarda mehnatga nisbatan salbiy ahloqiy hislatlar shakllanib boradi. Bularni faqat bolaga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lish, uning individual hususiyatlarini chuqurroq o'rganish bilan yo'qotish mumkin.

Hissiy-irodaviy kamchilikdan bilan bog'langan ahloqiy tarbiya qiyinchiliklarini yo'qotish maqsadida bolalarni ishlab chiqarish va jamoaga oid ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish katta ahamiyatga ega.

Bolalar harakteridagi kamchiliklar ham ular ahloqiy tarbiyasida malum qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Harakter — bu hayotiy tasir va tarbiya natijasida to'plangan va mustahkamlangan kishilar hulq-odati va aniq munosabat uslubidir. Kishining individual harakter hususiyatlari ijtimoiy sharoit tasiri ostida uning hayoti va tarbiyasida vujudga keladi. U yoki bu kishi harakterining asosiy sifati qanday bo'lishni sharoitning o'zi belgilaydi. Maktabni hayot bilan bog'lash, hilma-hil faoliyat turlarini tashkil qilish asosida bola harakterini shakllantirish mumkin.

Oligofrenopedagogikada ahloqiy tarbiyaning quyidagi qator prinsiplari mavjud. Bularga ahloqiy tarbiyaning maqsad sari yo'nalganligi, hayot bilan bog'lab olib borilishi, jamoa uchun va jamoa orqali tarbiyalash, bolaning shahsiga nisbatan hurmat va uning hulqiga nisbatan talabchanlik, tarbiyaning yagona bir butun jarayon ekanligi, ahloqiy tarbiyada onglilik va izchillik, bolalarning yoshi va individual hususiyatlarini hisobga olish va boshqalar kiradi. Ahloqiy tarbiyani amalga oshirish, malum usullar orqali belgilanadi. Ahloqiy tarbiyaning usullari deganda pedagogik faoliyatning usul va yo'nalishlarini tushuniladi. Bular orqali

bolalarda ahloq tushunchalari va hulq-atvorlarini shakllantirish, ularning ahloqiy his tuygularini uyg'otish va rivojlantirish yo'llarini tushunamiz. U yoki bu usulning qo'llanilishi konkret sharoitga, ayrim shahs yoki jamoaning hususiyati va hokazolarga bog'liq bo'ladi. O'qituvchi va tarbiyachilar o'quvchilarda tarbiyalayotgan asosiy sifatlarning harakteriga, ularning yoshi va individual hususiyatlariga qarab har hil usul va yo'llardan o'z o'rnida ustalik bilan foydalangandagina tarbiyaning natijasi kutilgandek bo'lishi mumkin.

Tarbiya mohiyatini tushunishga muvofiq bu umumiy usullarni ikki asosiy guruhga bo'lish mumkin:

1. Ijtimoiy ahloqiy tarkib toptirish usullari — o'rgatish va mashq qildirish, namuna ko'rsatish, o'yin, topshiriqlar berish, musobaqalar o'tkazish.

2. Ahloqiy ongni tarkib toptirish — suhbatlar, munozaralar, badiiy asarlar va kinofilmlarni muhokama qilish shularning ayrimlari haqida to'htalib o'tamiz.

Mashq qildirish ahloqiy hulq-atvor odatlarini tarbiyalashda yetakchi usul mashq qildirish hisoblanadi. Mashq qildirishning yordamchi maktablarda quyidagi yo'llaridan foydalanish mumkin. Talabnoma — kattalar bilan uchrashganda salomlashish tranvay, trolleybus, avtobuslarda kattalarga joy berish, honaga kattalar kirganda o'rnidan turish, honadan chiqayotganda yo'l berish kabi usullardan foydalanish yahshi natijalar beradi.

Aqli zaif bolalar ayniqsa, ishonish talabi shaklida berilgan talablarni bajonu dil bajaradilar. «Men ishonamanki, sen boshqa hech qachon o'rtoqlaringni aldamaysan, sen yahshi, to'g'ri bolasan».

Yordamchi maktablarda agar o'quvchi ozgina bo'lsada muvaffaqiyat qozonsa, maqullash talabi shaklidan foydalanish kerak. «Berilgan vazifani o'z vaqtida bajarding».

Ibrat-namuna usuli yordamchi maktablarda yahshi samaralar beradi. Ibrat-namuna usuli deganda biz o'quvchilarga ijobiy namunalar ko'rsatish yo'li bilan tarbiyalashni tushunamiz. Bunda o'qituvchi, tarbiyachining namunasi ahloqiy tarbiyaning jonli misoli bo'lishi kerak. Hech narsa yosh bolalarning qalbiga o'qituvchining tasiridan kuchli tasir etmaydi.

Ahloqiy odatlarni tarbiyalash maqsadida turli mazmunli va shakldagi o'yinlarni muvaffaqiyat bilan qo'llash mumkin. O'yin jarayonida fahm-farosatga va foydali odatlar bilan bog'langan harakatlarga ijobiy munosabatlar yaratiladi.

Ijtimoiy foydali faoliyatni tashkil qilish orqali bolalarda muhim ichki motivlarni yuzaga keltirish mumkin. Ahloq tarbiyasini amalga oshirishda o'quvchilarni turli jamoat ishlariga tortish, ularni ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullantirish, maktabda va oilada o'ziga-o'zi hizmat ko'rsatish kabi ishlarni topshirish, maktab, kolhoz yoki boshqa korxonalaridagi unumli mehnatga tortish roli o'ynaydi. Bularning hammasi ularning hulqi va ongiga tasir etib mehnatsevarlik, vatanparvarlik, ongli intizom, mehnat ahliga hurmat bilan munooabatda bo'lish kabi ijobiy fazilatlarni tarbiyalaydi.

Yordamchi maktablarda talim-tarbiya olayotgan aqli zaif bolalarni ahloqiy tarbiyalash jarayonida jinsiy tarbiyani ham amalga oshirish kerak. Chunki bunday bolalarda aksariyat jinsiy rivojlanish, etilish erta yuz beradi. Agar aqli zaif bolalar turli ahloqsiz suhbatlarning guvohi bo'lsalar sekin-asta ularda yomon illatlar paydo bo'lishi mumkin. shu sababli mumkin qadar bolalarni o'z holiga tashlab qo'ymasdan turli foydali faoliyatlarga jalb etish kerak. Bazan bunday nohush, ahloqsiz qiliqlarning oldini olish maqsadida ularning yotish joylarini, yotish holatlarini nazorat qilib turish darkor. Kun tartibini MAZMUNli tashkil etib, turli harakatli o'yinlar, gimnastik mashqlar, mehnatga jalb etish yahshi natijalar beradi. Yotishdan oldin gavdaning pastki qismini va oyoqlarini iliq suvda yuvish tavsiya etiladi. Malum yoshlarda ota-onalar bolalar bilan boshqa jinsdagilarga tegishli suhbatlar o'tkazish tavsiya etiladi. Yengil, yuzaki jinsiy aloqalarning og'ir oqibatlari to'g'risida tozalik haqida, voyaga yetmasdan farzand ko'rishning salbiy oqibatlari hususida ham suhbatlashish kerak. Mumkin qadar erta yoshdan bolalarda chekishga, giyohvandlik moddalari istemol qilishga qarshi profilaktik tadbirlar ko'rish talab etiladi. Zero, «Rasulluloh ham har qanday mast qiluvchi va bo'shashtiruvchi narsalarni istemol qilishni man etganlar».

Estetik tarbiya yordamchi maktabda o'quvchilar shahsini tug'ri kamol toptirishga kompleks yondashuvni taminlaydi, u milliy g'oyaviy, mehnat va

ahloqiy tarbiyani qamrab oladi, hamda mehnatga, atrofdagi kishilar turmush tarziga tug'ri munosabatda namoyon bo'luvchi faol nuqtai nazarga ega bo'lgan har tomonlama uyg'un rivojlangan shahsni tarbiyalab yetishtirishga yordam beradi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan umumtalim va hunar maktabi. Islohati mahsus maktab o'quvchilariga badiiy estetik tarbiya berishni yaxshilash go'zallikni his qilishni rivojlantirish, yuksak estetik didi. Sanat asarlari, tarix, memorchilik, yodgorliklari jonajon tabiat go'zalligi boyligini tushunish hamda qadrlay bilishni shakllantirish lozim. Yordamchi maktab o'quvchilarni estetik rivojlantirish bu aqli zaif o'quvchilar shahsini estetik ongini, munosabatlari va estetik faoliyati vujudga kelishi hamda takomillashuvidan iborat. Estetik tarbiya uzoq davom etadigan jarayondir. Bu jarayon yordamchi maktab o'quvchilarining yosh va ijtimoiy omillar bilan belgilanadigan turli bosqich hamda darajalariga egadir. Bu esa, yordamchi maktab o'quvchilari shahsini jamiyat estetik madaniyatini egallab olishga bog'liq bo'lib, turli yo'llar hamda shakllar yordamida amalga oshiriladi. Yordamchi maktabda estetik tarbiyaga doir bilim va malakalar asosan dars jarayonida o'qish, musiqa, ona tili, tabiat, tasviriy sanat, tarix, geografiya, mehnat, jismoniy tarbiya darslarida beriladi.

Estetik tarbiyaning vazifalari juda keng va rang-barangdir. Shu vazifalardan biri yosh avlodda estetik sezgi va estetik idrokni tarbiyalashdan iborat hayotda, sanatta go'zallikni ko'ra bilish va sezish har bir kishining ham qo'lidan kelavermaydi. Bir kishi quyosh botishidagi ranglardan ko'z uzolmasa, ikkinchi bir kishi bu holatga befarq bo'lishi mumkin. Estetik sezgirlik, idrok, diqqat-etibor estetik tarbiya asoslarini tashkil etadi. Bu vazifa bolaning bevosita borliqdagi go'zalliklarni sezishi jarayonida bajariladi. Bolalardagi estetik sezgi madaniyati mahsus musiqa, rasm mashg'ulotlarida rivojlantirib boriladi. Estetik tarbiyaning ikkinchi vazifasi bolalarda estetik tushuncha, baholash hissini shakllantirishdir. Bola go'zallikni faqatgina sezishi emas, balki uni tushunishi, u haqda fikr yuritishi zarur. Bunga bilimlarsiz erishib bo'lmaydi. Tasviriy sanat mashg'ulotlari davomida bolalar shakl, rang, yorug'lik, zulmatning roli haqidagi bilimlarni egallagan bo'lishlari darkor. Ulardan musiqa va ashulada tovushni farqlay bilish ham talab qilinadi. Shu bilan bir qatorda o'quvchilar badiiy so'zning tasirchanligi, ifodaliligi haqidagi bilimlardan ham habardor bo'lishi kerak.

Badiiy did tarbiyalash ham estetik tarbiya vazifalariga kiradi. Estetik did — bu go'zallikni sezish, go'zallikka hissiy munosabat, estetik sezgilar madaniyati, estetik baho bera olish, go'zallikning obektiv mezonlarini tushunish bilan chambarchas bog'liqdir. Sanat asarlari namunalarini baholash darajasi badiiy did ko'rsatkichlaridan biridir. Shu asosida muayyan shahsning didi haqida fikr yuritish mumkin.

Badiiy didning ikkinchi ko'rsatkichi: go'zallikka baho berish, meyorida tanlash masalasida, haqiqiy go'zallikni sohta go'zallikdan ajrata olishda ko'zga tashlanadi.

Badiiy didning uchinchi ko'rsatkichi: sanat asarlarida yuksak talabda, sohtalikka qarshi kurashda, tasvirlardagi obrazlarni chuqur ko'ra bilishda namoyon bo'ladi. Estetik did atrofimizdagi narsalarning tabiatning, mehnat mahsulotlarining, kishilar munosabatining, haqiqiy sanat namunalarining tasviri ostida rivojlanib boradi. Estetik did go'zallikni tushunib idrok etishda, go'zallikka ongli munosabatda ham shakllanib boradi.

Tabiatning nozik holatlarini, ko'rinishlarni his kila olish uchun insonda malum darajada hissiyot rivojlangan bo'lishi kerak. Aks holda inson bunday go'zalliklarga befarq qaraydi. Kishilarda estetik faollikni rivojlantirmasdan turib haqiqiy estetik tarbiyaning vazifalarini amalga oshirish mumkin emas. Estetik faollik insonning tarbiyalanganlik belgisidir. Bu faollik estetik idrokning tezligida namoyon bo'ladi. Bolalarda estetik faollik tarbiyalashda har bir bolada sezgirlikni, nozik tabiatlilikni shakllantirib borishimiz kerak. Estetik faollik estetik sezgirlik bilangina cheklanib qolmasdan, balki kishining hayotga go'zallik olib kirishi hamdir. Shahsning boshqa hislatlari kabi estetik madaniyati va estetik didi faoliyatda rivojlanib boradi. Agar bolaning butun hayoti: mehnati, o'qishi, dam olishi estetik mano bilan yo'g'rilgan bo'lsa, u o'z hayotiga go'zallik elementlarini olib kiradi. Oilada va maktabda bolalar bunday ko'nima va malakalarni egallab boradilar.

Ota-onalar bolalariga uyni yigishtirish, bichish-tikish ishlarini o'rgatib boradilar. Maktabda o'quvchilar devoriy gazetalar chiqaradilar, ularni bezaydilar, bayramlarga albomlar ishlaydilar, stendlar tayyorlaydilar, badiiy kechalar

uyushtiradilar, yahshi ashulachi, o'yinchi ko'riklarida qatnashadilar. Turli o'yinchoqlar yasaydilar. Bevosita shunday estetik yo'nalgan faoliyat turlarida estetik faollik rivojlanib boradi. Tarbiyachilar har bir bolaning yasagan narsalarini diqqat, etibor bilan ko'zdan kechirishlari kerak.

Estetik tarbiyaning zaruriy vazifalaridan yana biri bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdir.

Inson—go'zallik ijodkori bo'lganligi sababli maktab o'z o'quvchilarini mana shunga tayyorlashi lozim. Maktablarda o'quvchilarning estetik imkoniyat va qobiliyatlarini maksimal darajada yuzaga chiqarish kerak. Musiqiy ijod musiqani tushunish, eshitish bilan uzviy bog'liq. Bamisoli gimnastik mashqlar tanani to'g'rilaganidek musiqa ham qalbni ardoqlashini, musiqiy tarbiyasiz bolaning yetuk aqliy rivojlanishi mumkin emasligini unutmashimiz kerak.

Ko'rsatib o'tilgan estetik tarbiya vazifalari bir-birlari bilan o'zaro bog'liq va bir-birlariga bog'lanib ketadi. Estetik tarbiyani atroflicha amalga oshirish uchun insonlar orasidagi munosabatlarda ham estetik talablarga rioya qilish kerak. Kiyinish ham, hatti-harakatlar, mimika ham malum estetik didga bog'liq. Shular orqali shahsni tarbiyalab borish mumkin. Ota-onalar, o'qituvchilar bolalarda estetik madaniyatni tarbiyalashga etibor berishlari kerak. Tabiat go'zallik manbaidir. Agar oila, maktab bolalarni shu go'zallikni sezishga tayyorlasalar, albatta bola bu go'zallikka befarq qaramaydi. Tabiat estetik sezgi, hayolning rivojlanishi uchun boy material beradi. Tabiat manzaralari insonning estetik kechinmalarida, hotirasida uzoq muddat saqlanib qoladi.

Bolalarda estetik idrokni rivojlantirish uchun o'qituvchi turli vosita, usullardan foydalanishi zarur

Maktablarda bolalarning ish mahsulotlariga estetik mezon kiritish lozim. Kim chiroyli yasadi? Nima uchun uning qo'g'irchog'i chiroyli? Qanday yahshi qilish mumkin? kabi savollar berish o'rinlidir. Bolalarni estetik tarbiyalashda sanatning roli yildan-yilga ortib bormoqda. Adabiyot, ashula, rasm darslari bolalarda badiiy didni tarbiyalashga hizmat qiladi. Badiiy adabiyot estetik tarbiyaning zaruriy manbaidir. Badiiy asarlar o'qish orqali estetik did tarbiyalanib boriladi. Tasviriy

sanat ham estetik tarbiyada katta imkoniyatlarga ega. Maktablardagi estetik tarbiyaga oid suhbatlar, maruzalar ham yahshi natijalar beradi. Musiqa va ashula bolalar hayotiga kirib borar ekan, ularning hissiy tajribalari ortib boradi. Yordamchi maktab o'quvchilari maktabni tugatgach, ishlab chiqarish korxonalariga yo'llanma oladilar. Shu sababli bu bolalarning ish joyini, ishlab chiqarayotgan mahsulotga estetik did bilan munosabatda bo'lishni tarbiyalashimiz kerak. Mehnat estetikasi mehnat tarbiyasini yusaltirishga hizmat qiladi. Estetik idrok qilish faqat hursand bo'lish, yahshi kayfiyat emas, balki hursand bo'lib yig'lash ham, qoyil qolish, hayratlanish, nafratlanish ham mumkin.

Muhimi shundaki, kishi to'lqinlanadi, hayajonlanadi. Aqli zaif bolalar o'zlarining intellektual va hissiy nuqsonlari oqibatida go'zallikni tozaki idrok etadilar. Tuzatish-tarbiyaviy ishlar oqibatida ularda sezgi hususiyatlari o'zgarib, rivojlanib boradi. O'quv materiallarining ko'rgazmaliligi, konkretligi malum estetik qiymatga ega. Bolalarning yoshiga, individual hususiyatlariga kasallik harakteriga mos keluvchi ko'rsatmalar, kartinalar, halq hunarmandlari asarlarini namoyish etish mumkin. O'quv dasturida 4-6-sinflarda tasviriy sanat asarlari ustida suhbat uyushtirish berilgan. Aqli zaif bolalarda estetik tarbiya nihoyatda sekin amalga oshadi hatto yordamchi maktab birinchi sinfiga kelgan bolalar tevarak-atrofidagi narsalardan muayyan rangni, tovushlarni ajrata olmaydi. Bola sezgi organlari SOG' bo'lsada, uning funksiyalari to'g'ri kechmaydi. Bola quloq soladiyu, lekin eshitmaydi, qaraydiyu, ammo ko'rmaydi. Bu bolalar bilish faoliyatlarining cheklanganligi oqibatida estetik idrok tishlari ham sekin kechadi. Shu sababli yordamchi maktab talimining birinchi kunidan boshlab, estetik didni rivojlantirish, idrok etilganlarni tahlil qilish, taqqoslash malakalarini rivojlantirish talab etiladi. Yordamchi maktabda bolani o'rab turgan barcha narsalar estetik did bilan jihozlangan bo'lishi kerak. Maktab, sinf, guruh honasi, oshhona, ustahona, bola kayerde bo'lmasin, o'sha joylar bolani estetik tarbiyalashi lozim. Hatto honalardagi ranglar ham estetik talablar asosida tanlangan bo'lishi darkor. Yordamchi maktabda bolalarning gavdasini to'g'ri tutishga, chiroyli yurishga, o'rtoqlari va kattalar bilan osoyishta va to'g'ri gapirishiga, hushmomualada bo'lishiga asosiy etibor berish

lozim. Jo'g'rofiya va tabiatshunoslik darslarida tabiatga nisbatan o'quvchilarda havas uyg'otish o'qituvchining nuqsonlarni tuzatish-tarbiyalash vazifalaridan biridir. Rasm, chizmachilik, qo'l mehnati darslari bolalarda go'zallikni idrok etishni o'rgatadi. Bolalar o'zlari idrok etgan go'zallikni rasm, applikasiya, loy va plastilindan yog'och, qog'ozdan yasagan buyumlarida gavdalantiradilar. Aqli zaif bolalarda hissiyot va ichki kechinmalarning sustligi oqibatida ular namoyish etilayotgan suratlardagi voqealarning faqat yuzaki belgilarini idrok etish bilan kifoyalanadilar. Suratlardagi ichki yashirin manolarni anglab yetmaydilar. Estetik tarbiyaning natijasi ijodiy faoliyatida ko'zga tashlanadi.

Malumki, aqli zaif bolalarning tashqi dunyo haqidagi tasavvurlari yuzaki, idrok etishlari noaniq va differensiyalashmagandir. Shu sababli aqli zaif bolalar bilan estetik tarbiyaga oid sinfda, maktabda, sinfdan, maktabdan tashqari ish turlari tanlanganda shu hislatlariga etibor berish kerak. Aks holda qilingan ishlar natijasiz qolishi mumkin.

1.2. Akli zaif o'quvchilarni tayyorlashda maktabning o'rni

Nuqsonli bolalarning atroflicha rivojlanishida ijtimoiy talim-tarbiya nihoyatda katta ahamiyatga ega. Yunesko malumotlariga ko'ra nuqsonlilarning uchdan bir qismigina mahsus talim-tarbiyaga jalb qilingan. Chili, Gretsiya, Italiya, Peru, Turkiya, Gonduras va boshqa ayrim mamlakatlarda aqli zaif bolalar talim-tarbiyasi majburiy emas. Bunday bolalar bilan shug'ullanish qonuniy yo'l bilan belgilangan mamlakatlarda: AQSH da 20—25%, Kanadada 40%, Fransiyada 25%, Yaponiyada 3,2% gina bolalar mahsus talim bilan qamrab olingan.

Nuqsonli bolalarning talim-tarbiyasidagi asosiy qiyinchilik nuqsonni aniqlashdan iborat. Mutahassislarining takidlashicha 0-2 yoshda 15,2%, maktabgacha yoshda 17,7%, kichik maktab yoshida esa 49,6% nuqsonli bolalar aniqlanar ekan (Goldovskaya T. I., Timofeeva L. I., 1970). shundan ko'rinib turibdiki, yoshli bolalar orasida ham 20% ga yaqin nuqsonlilar uchrar ekan. Buning sabablaridan biri diagnostik ishlarining takomillashmaganligi, yetarli, ishonchli psixologik-pedagogik metodikalarning yetishmasligidir.

Nuqsonli bolalarga ijtimoiy talim-tarbiya berish ishlari respublikamizda keyingi 20 yil ichida birmuncha takomillashdi. Halq maorifi qonunida takidlanishicha, «o'zlarining jismoniy va ruhiy nuqsonlari asosida umumtalim maktablarida talim-tarbiya olishga qodir bo'lmagan bolalar uchun mahsus umumtalim maktablari va maktab-internatlari tashkil etiladi. Bu muassasalarda nuqsonli bolalar talim-tarbiya olish va davolanish bilan birga ijtimoiy-foydali mehnatda qatnashishlari uchun ham imkoniyat yaratiladi».

Hozirgi kundagi mahsus muassasalar o'zlarining yuzaga kelish, rivojlanish, takomillashishida malum tarixiy yo'lni bosib o'tdi. 1841 yilda Fransuz shifokor-pedagogi E. Segen tashkil qilgan maktab mahsus maktabning dastlabki ko'rinishi edi. 1882 yilda Peterburgda shifokor I. V. Malyarevskiyning «Davolash-,tarbiyalash muassasalari», E. K. Grachyovaning 1894 yilda aqli zaiflar uchun ochgan hususiy maktabi, 1908 yilda V. P. Kashenko tomonidan ochilgan «Nuqsonli bolalar maktab-sanatoriyasi» Rossiyada mahsus muassasalar rivojida boshlang'ich bosqich davrini o'tadi. 1915 yilda Peterburgda A. N. Graborov tomonidan ochilgan aqli zaif bolalar maktabi birinchi yordamchi maktab edi.

Respublikamizda nuqsonlilarga yordam 3 yo'nalishda: halq talimi, sog'liqni saqlash va ijtimoiy taminot vazirliklari orqali olib borilmoqda.

Halq talimi vazirligi qoshida: ko'r, zaif ko'ruvchi bolalar maktab-internatlari va ular qoshida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun guruhlar: kar, qulog'i yahshi eshitmaydigan bolalar uchun maktabgacha tarbiya muassasalari, maktab yoshdagilar uchun esa ular talim-tarbiya oladigan maktab-internatlar; aqli zaif bolalar uchun maktabgacha muassasalar va o'quv kuni uzaytirilgan maktablar: maktab-internatlar; murakkab nuqsonlilar uchun mahsus talim-tarbiya muassasalari; o'rta umumtalim maktablari qoshlarida nutq sinflari; ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun maktab-internatlari va tenglashtirish sinflari; harakat-tayanch sistemalari buzilgan bolalar uchun maktab-internatlar; o'rta umumtalim maktablar, poliklinkar qoshidagi logopedik punktlar ishlab turibdi.

Sog'liqni saqlash vazirligi qoshida esa nuqsonlilarga tibbiy yordam ko'rsatadigan mahsus psihonevrologiya sanatoriyalari, ruhiy shifohonalar, chuqur

aqliy va jismoniy nuqsonlilar saqlanadigan muassasalar mavjud. Aqliy jihatdan og'ir nuqsonlilar (imbesil va idiot darajada) uchun ijtimoiy taminot vazirligiga qarashli bolalar uylari mavjud. Bu ularga 4 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan bolalar qabul qilinib, 18 yoshgacha tarbiyalanadilar, 18 yoshdan oshganlar nogironlar uylariga o'tkaziladi yoki ular ota-onalari bilan birga yashaydilar.

Halq talimi tizimi hamma yoshdagi nuqsonli bolalarni talim-tarbiyaga jalb qiladi. 4 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar mahsus maktabgacha tarbiya muassasalarida tarbiyalanadilar. Ko'rish qobiliyati zaiflashgan aqli zaif bolalar uchun mahsus maktab-internat qoshida yordamchi sinflar tashkil etilgan. Ushbu sinflarda tibbiy, oftalmologik hamda korreksion-pedagogik kuzatish ishlari olib boriladi. Ko'rlar maktabida umumiy talim maktablarining Brayl sistemasi bo'yicha nashr etilgan darslik va qo'llanmalar ishlatiladi. Ko'zi hira ko'radigan bolalar maktablarida umumiy talim maktablarining yirik harflar bilan nashr etilgan darsliklari asosida ish olib boriladi, mahsus chiziqli daftarlar ishlatiladi. Ko'r bolalar uchun tashkil etilgan maktab-internatda bolalar 12 yil ichida 9 yillik umumiy talim maktabi dasturini o'zlashtiradilar. So'ngra kechki mahsus maktablarda o'qishni davom ettirishlari mumkin. Ushbu maktablarda halq ho'jaligi uchun malakali ishchilar tayyorlash, hunar-talim ishlari olib boriladi. Mehnat darslarida 5-7 o'quvchi, umumiy talim darslarida 8-12 bola qatnashishi mumkin.

Debil darajali kar bolalar esa mahsus tashkil etilgan yordamchi sinflarda talim oladilar. Bu sinflarda bolalar 7-8 kishidan oshmasligi kerak. Qulog'i og'ir bolalar uchun tashkil etilgan maktab-internat ikki bo'limdan iborat bo'lib, amaliy nutqga ega bo'lgan bolalar, yani gapira oladigan bolalar birinchi bo'limda, juda katta qiyinchiliklar bilan noaniq gapiradigan bolalar ikkinchi bo'limda talim-tarbiya oladilar. Birinchi bo'limda o'qish muddati 10 yil, ikkinchi bo'limda esa 11—12 yil. har bir sinfdan 12 tadan bola p'qishi lozim. Aqli zaif qulog'i og'ir bolalar 7-8 kishidan iborat bo'lgan mahsus sinfdan talim oladilar. Og'ir nutq nuqsonlari bor bolalar uchun halq maorifi vazirligi qoshida maktabgacha yoshdagi bolalarga mo'l-jallab nutq bog'chalari yoki bolalar bog'chalari qoshida nutq guruhlarini tashkil etilgan. Bu turdagi mahsus bog'chalarning asosiy vazifasi nutq kamchiliklarini iloji

boricha barvaqt aniqlab, ularni bartaraf etish va shu yo'l bilan nutq nuqsonlarining og'irlashib ketishiga yo'l qo'ymaslikdir.

Maktab yoshidagi logopad, yani nutqida kamchiliklari bo'lgan bolalar uchun ommaviy ta'lim maktablarida logopedik punktlar tashkil etilgan. Logopedik punktga tumandagi bir necha maktabdan 25 ta sinf birlashtiriladi.

Logoped shu sinf o'quvchilarini tekshirib, logopedik yordamga muhtoj bolalarni saralab oladi. Ular bilan guruhli va yakka mashg'ulotlar olib boriladi. Bolalar bunday mashg'ulotlarga kunora, haftada 3 martadan, nuqson bartaraf etilguncha qatnaydilar. Og'ir turdagi nutq nuqsonlari tufayli o'rta maktab dasturini o'zlashtira olmaydigan bolalar mahsus maktablarda talim olish uchun yuboriladi.

Halq talimi vazirligi qoshida aqli zaif bolalar uchun mahsus bog'chalar tashkil etilgan bo'lib, bu yerga bolalar 4 yoshdan qabul qilinadilar. 7 yoshga to'lganda esa ular yordamchi maktablarga yuboriladilar. Yo'llanma aqli zaif bolalarga tegishli bo'lganligi sababli, quyida yordamchi maktablar haqida batafsil malumotlar beramiz.

Yordamchi maktab, yordamchi maktab-internatlar, aqli zaif bolalar bog'chalarida barcha talim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshiruvchi, tashkil etuvchi o'qituvchi, tarbiyachilar — oligofrenopedagoglar deb yuritiladilar.

Oligofrenopedagoglar o'qituvchi, tarbiyachi, ilmiy bo'lim mudiri, tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, direktor vazifalarida ishlashi mumkin. Oligofrenopedagog ishi maorif vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan nizom asosida belgilanib, yosh avlodga tarbiya, umumtalim fanlaridan bilim berish hamda mehnat tayyorgarligi berishni ko'zda tutadi. Oligofrenopedagog o'quvchilarni atroflicha pedagogik o'rganish asosida butun talim-tarbiya ishlarini rejalashtiradi, aqli zaif o'quvchilarning jismoniy va ruhiy nuqsonlarini tuzatadi, ularning harakat sistemalarini to'g'rilab boradi, bilish faoliyatlarini shakllantiradi va shular asosida o'quvchilarda harakter va madaniy hulq-atvor normalarini tarbiyalab boradi. U aqli zaif bolalarning ota-onalari, jamoatchilik bilan ham tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi.

Maktabni bitirib ketgan hamma o'quvchilar bilan muntazam aloqa bog'lab katamnesik malumotlar yig'ib boradi. Ularning ishga joylashishlariga yordam beradi. Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganib, ommalashtirib boradi.

Oligofrenopedagoglar maorif tizimida ishlayotgan barcha pedagoglar foydalanadigan huquqlardan foydalanadilar. Nuqsonli bolalar bilan olib boriladigan talim-tarbiya ishlarining birmuncha murakkabligi, turli-tumanligini hukumatimiz etiborga olib, oligofrenopedagoglarning maoshlarini birmuncha yukori qilib belgilangan.

Oligofrenopedagog aqli zaif bolalar bilan ishlaydigan pedagog bo'lsa, aqli zaif bolalarni tarbiyalash, o'qitish haqidagi fan oligofrenopedagogika fani deb yuritiladi.

Oligofrenopedagogika fan sifatida quyidagi masalalarni hal qilishni o'z oldiga qo'yadi: aqli zaiflikni pedagogik tahlil qilish; aqli zaiflik sabablarini o'rganish; aqli zaif bolalarning rivojlanishini pedagogik va psixologik o'rganish yo'llari va vositallarini aniqlash; yordamchi maktablarda turli harakterli bolalarga individual munosabatni taminlash; aqli zaif bolalarni tarbiyalash prinsiplari va usullarini ishlab chiqish; aqli zaif o'quvchilarga umumiy bilim va mehnat tayyorgarligi berish; o'quv fanlarining hususiy uslubiyatlarini ishlab chiqish, aqli zaif bolalarga mahsus muassasalar tizimi va tuzilmasini belgilash.

Aqli zaif bolalar yordamchi maktabda barcha umum-talim fanlari asoslari borasida malum hajmda nazariy, amaliy bilimlar oladilar, kasbiy mehnat malakalarini egallaydilar. Yordamchi maktab va maktabgacha muassasalarda talim jarayonida tuzatish ishlari tizimini amalga oshiradi. Bu ishlar bolalardagi rivojlanishning potensial imkoniyatlariga asoslanib; aqli zaif bola shahsini atroflicha shakllantirish, bilish faoliyatlarini takomillashtirishni nazarda tutadi.

Bolalar orasida uchrab turuvchi nuqsonlilikni (karlik, ko'rlik, aqli zaiflikni) bartaraf etish ijtimoiy masalalardan biri bo'lib, bu ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish davlatning umumiy ishlari orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin.

L. S. Vigotskiyning 1924 yilda aytgan optimistik bashorati naqadar real ekanligini hozir defiktologiya sohasida erishilgan, erishilayotgan yutuqlar ham

ko'rsatib turibdi. «Ehtimol, insoniyat, ertami, kechmi, ko'rlik, karlik, aqli zaiflikni yengadi. Ammo ularni biologik va tibbiyot tomonidan ko'ra, ijtimoiy va pedagogik tomonidan ancha ilgari yengadi»,— deb takidlaydi L. S. Vigotskiy. Turli nuqsonli bolalarga talim-tarbiya berish maktablarining, davolash muassasalarining keng tizimi olim fikrining dalili emasmi? Fan yutuqlarini hayotga tatbiq etish asosida turli hil yuqumli kasalliklar umuman tugatildi. Bilim egallashi mumkin bo'lgan nuqsonli bolalar uchun majburiy talim joriy etildi. Barcha mahsus maktablar, maktab-internatlar, mahsus bog'chalar butunlay davlat taminotiga o'tkazilgan.

Ayrim chet el mamlakatlarida nuqsonli bolalar talim-tarbiyasi bilan hususiy muassasalar, diniy tashkilotlar, nuqsonlilarga yordam berish jamiyatlari hamda ayrim mahsus maktablar shug'ullanadi. Ulardagi talim-tarbiya ishlari qat'iy tizim asosida olib borilmaydi. Bizdagi yordamchi maktablar ommaviy maktablar singari yosh avlodga talim-tarbiya berish, ularni jamiyatning foydali kishisi qilib yetishtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga yordamchi maktablarning mahsus, hususiy vazifalari ham mavjud. Bularga aqli zaif o'quvchilarning psixofizik hususiyatlarini hisobga olgan holda ularga alohida yondoshgan holda bilim berish asosida bilish jarayonlarini tuzatib borish kiradi. Yordamchi maktablar aqli zaif bolalar uchun dastlabki va ohirgi o'quv yurti bo'lganligi sababli, o'quvchilar maktabni bitirgandan so'ng bevosita hayotga yo'llanma olishlarini hisobga olib, ularga maktabda turli hil kasbiy mehnat ko'nikmalari, malakalari beriladi. Yordamchi maktablarda davolash ishlari umumiy ta'lim-tarbiya ishlari bilan birgalikda qo'shib olib boriladi.

Yordamchi maktablar tajribasini ilmiy jihatdan umumlashtirish asosida ta'lim-tarbiya nazariyasini ishlab chiqish oligofrenopedagogika fanining mavzu bahsini tashkil qiladi. Ta'limning didaktik asoslari, darsning umumiy tizimi, maktabda o'quv ishlarini tashkil etish, hususiy uslubiyatlarning umumiy masalalari kabi pedagogik masalalar umumiy pedagogik talablarga suyanadi.

Oligofrenopedagogika fani qator umumiy va mahsus fanlar bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi. Akli zaif bolalar oliy asab faoliyatlari, ularning rivojlanish hususiyatlari, kasalliklari, kechishi, davolash ishlarini

nevropatologiyadan, aqli zaif bolalar ruhiy jarayonlarining hususiyatlari, ularning taraqqiy etish hususiyatlarini oligofrenopsihologiyadan, yordamchi maktabda davolash-sog'lomlashtirish ishlarini tashkil etish uchun malumotlar oligofreniya klinikasidan olib o'rganiladi. Yordamchi maktablarda ta'lim 9 yil olib boriladi. O'quv rejasiga kiradigan fanlar haqida qisqacha to'htalib o'tamiz.

1. O'zbek tili. O'quv rejasidagi asosiy fanlardan biri bo'lib, quyidagi maqsad. vazifalarni hal qiladi:

a) o'quvchilarni to'g'ri, ifodali o'qishga o'rgatish, sodda badiiy va gazeta-jurnal materiallarini o'qishga o'rgatish;

b) o'quvchilarda aniq, ozoda, tushunarli, savodli yozish malakalarini shakllantirish hamda ularni grammatik jihatdan to'g'ri yozishning boshlang'ich tushunchalarini egallashlariga o'rgatish;

v) o'quvchilarni o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, izchil bayon qilishga o'rgatish.

Yordamchi maktabning 1-sinfiga qabul qilingan bolalarning ko'pchiligida talaffuz kamchiliklari bo'lganligi sababli, alifbegacha bo'lgan davrda talaffuzdagi kamchiliklar, foneatik malakalarni rivojlantirish ustida ish olib boriladi.

2. Matematika. Yordamchi maktab o'quv fanlari ichida o'zining ilmiy, tuzatish imkoniyatlari jihatidan matematika fani barcha fanlardan ajralib turadi.

Yordamchi maktab 1—4 sinflarda aqli zaif o'quvchilar matematikadan quyidagi bilim malaka va ko'nikmalarni egallashlari lozim:

a) natural son haqida tushuncha, nol haqida, natural sonlar qatori to'g'risida, ularning xususiyatlari, oddiy va o'nli kasrlar haqidagi tushunchalarni;

b) ko'p xonali sonlar va kasrlar ishtirokida to'rt arifmetik amalni bajarish;

v) uzunlik va vaqt o'lchov tizimi haqidagi bilimlarga ega bo'lish hamda ulardan amaliy foydalanish;

g) chizg'ich, tarozi, soat va boshqa asboblardan foydalana olish;

d) sodda va murakkab (3—4 amalli) matematik masalalarni yecha olish;

e) geometrik figuralarni ajrata bilish, ularning hususiyatlarini ajratish, bu figuralarni chizg'ich, sirkul, transportir yordamida chizish, o'lchash asboblari yordamida yasay olish.

Matematika fani aqli zaif bolalar uchun nihoyatda murakkab fan hisoblanadi. To'g'ri tashkil qilingan, uslubiy talablarga javob bera oladigan darslar orqali aqli zaif o'quvchilarda yuqorida aytib o'tilgan bilimlarni shakllantirish mumkin.

3. Tabiatshunoslik. Tabiatshunoslik fani ham alohida o'rinni egallaydi. Tabiatshunoslik darslarida aqli zaif o'quvchilar quyidagi bilimlarni egallaydilar.

— o'quvchilar tirik va jonsiz tabiat — suv, havo, foydali qazilmalar hamda o'simlik, hayvon, odam tanasining tuzilishi va hayoti to'g'risidagi bilimlar;

— tabiiy hodisalar: yomg'ir, qor, shamol, bulut, tuman, fasllar haqida aqli zaif bolalarda to'g'ri tushunchalar shakllantirish;

— tabiatga to'g'ri, ongli munosabatda bo'lish hislarini tarbiyalash;

— aqli zaif bolalarda o'simliklar, hayvonlarni parvarish qilish malakalarini shakllantirish;

— sog'liqni saqlash, mustahkamlashga oid odatlarni tarkib toptirish.

Tabiatshunoslik darslari keng ko'rgazmali qurollar, rasmlı materiallar, ranglı va rangsiz jadvallardan foydalangan holda olib boriladi.

4. Geografiya. Yordamchi maktablarning V, VIII sinflarida geografiya fani o'qitiladi. Geografiya darslari orqali ilmiy, tarbiyaviy ishlar va tuzatish ishlari amalga oshiriladi. Aqli zaif o'quvchilarga yer yuzining tuzilish shakllari, harita, yerdagi suv, iqlim, o'simliklar va hayvonot dunyosi, kishilarning yaratuvchanlik mehnatiga oid malumotlar beriladi. To'g'ri tashkil qilingan darslar orqali bolalarda qiziquvchanlikni, tabiat hodisalarini kuzatish odatlarini, taqqoslash malakalarini, tabiat hodisalarini o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish mumkin.

5. Tarih. Yordamchi maktablarda tarih darslarini o'qitishdan asosiy maqsad o'quvchilarda Vatanni sevish va vatanparvarlik hislarini tarbiyalashdan iboratdir.

Yordamchi maktablarda mamlakat tarihidan chuqur, keng bilimlar berilmaydi, balki epizodik tarzda asosiy voqealar, mavzular beriladi. Aqli zaif o'quvchilarga

ko'p millatli respublika halqlarining inqilobiy, qahramonlik, mehnat yutuqlari tarbiyaviy yo'nalishda tushuntiriladi.

Tarih darslarining asosiy vazifalaridan yana biri o'quvchilarda davlat qonunlariga yashash — turmush qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalashdir.

2-BOB Manaviy barkamol insonni shakllantirish yo'llari.

2.1. Sinfdan tashqari darslar asosida aqli zaif bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash.

Sinfdan tashqari ishlar yordamchi butun o'quv-tarbiyaviy ishlarning tarkbidan biri bo'lib, nuqsonli bolalarni rivojlantirishga, ijtimoiy foydali faol ishtirok etishga tayyorlashga xizmat qiladi tashqari ishlar asosan ta'lim-tarbiya davom ettirib, aqli zaif bolalardagi ruhiy kamchiliklarni yumshatishga, tuzatib sharoit yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarga ko'ra ijtimoiy, ta'limiy, ijtimoiy foydali, jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish, san'atning turli sohalari, o'quvchilarning madaniy dam olishlari bo'yicha tashkil etilishi mumkin. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning mazmuni turlicha bo'lishiga qaramasdan, bularning barchasida asosiy etibor o'quvchilardagi nuqsonni tuzatish ishlariga qaratiladi. Bolalardagi turli ruhiy, jismoniy nuqsonlar harakteri ish mazmunini tanlashga yordam beradi.

Sinfdan tashqari ishlar darsdan tashqari vaqtlarda o'tkaziladi. Ularning tizimi izchil bo'lishi, aqli zaif bolalarning psihofizik imkoniyatlarini, ularning qiziqishlarini, qobiliyatlarini hisobga olgan holda tashkil qilinishi darkor Sinfdagi o'quv-tarbiyaviy ishlar bilan sinfdan tashqari ishlar orasida uzviy mantiqiy bog'lanish bo'lishi kerak Agar bolalar darsda malum fanlardan nazariy, amaliy bilimlar olsalar, sinfdan tashqari ishlarda esa darsda olgan bilimlar mustahkamlanadi, kengaytiriladi va chuqurlashtiriladi. shuningdek, sinfdan tashqari , ishlar davomida sinfdan olgan bilimlarni amalda qo'llay olish malakalari shakllantiriladi.

Sinfdan tashqari ishlarga asosan o'qituvchi va tarbiyachilar rahbarlik qiladilar. Sinfdan tashqari ishlarda o'quv ishlaridan tashqari o'zlarini boshqarish malakalari ham shakllantirilib boriladi.

Yordamchi maktablardagi sinfdan tashqari ishlar o'tkazilish shakliga ko'ra ommaviy, guruhli, individual bo'lishi mumkin.

Sinfdan tashqari ishlarga siyosiy ahborotlar, maktab kechalari, ertaliklar, sayohatlar uyushtirish, ko'rgazmalar namoyish etish kiradi. Guruhli sinfdan tashqari ishlarga esa suhbatlar, o'yin, maishiy mehnat turlari kiradi.

Sinfdan tashqari ishlarga sinfdan tashqari o'qishni ham kiritish mumkin. Sinfdan tashqari o'qish nuqsonli bolalarning shahsiy sifatlarini shakllantirishda asosiy, yetakchi vositalardan sanaladi. Uning asosiy vazifasi nuqsonli bolalarni aqliy, ahloqiy, estetik jihatdan rivojlantirib, ularda mustaqil o'qishga qiziqish tarbiyalashdan iboratdir. Yordamchi maktab o'quvchilari sodda, kichik hajmli, yahshi estetik jihozlangan badiiy adabiyotlarni o'qishlari tavsiya etiladi. Sinfdan tashqari o'qish alohida soatlarda o'tkaziladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tarbiyaviy guruhlarda shug'ullansalar, yuqori sinf o'quvchilari esa turli to'garaklarda shug'ullanishlari mumkin. Tarbiyaviy guruhlarda bolalar individual yoki jamoa bo'lib o'qiydilar. O'qituvchi o'qilgan temalarni tushuntirib beradi. Individual o'qish uchun birmuncha sodda, kichik matnlar tanlanadi. To'garaklarda esa asosan o'quvchilar individual shug'ullanadilar. Talab etilsa, o'qituvchiga murojaat etadilar. Barcha turdagi sinfdan tashqari o'qishga o'qituvchilar boshchilik qiladilar, maslahat beradilar, ekskursiyalar tashkil etadilar, diafilm va kinofilmlar ko'radilar, o'qiganlari haqida fikr almashadilar. Sinfdan tashqari o'qishga rahbarlik ishlariga oila ham jalb etilishi mumkin Ota-onalar yig'ilishlarida o'qituvchi ota-onalarni bolalarga tavsiya etilgan adabiyotlar bilan tanishtiradi. kitob bilan ishlash usullarini tushuntiradi.

Sinfdan tashqari o'qish hisobga olinadi, lekin baholanmaydi. Sinfdan tashqari o'qish, nazorat qilish, hisobga olish shakli asosan o'qilgan adabiyotlar yuzasidan suhbatlar uyushtirishdir. Yordamchi maktablardagi maktabdan tashqari ishlar ham, sinfdan tashqari ishlar kabi ta'lim-tarbiyaviy, ommaviy-madaniy ishlardan iborat bo'ladi.

Maktabdan tashqari ishlar mazmunan, shaklan, vazifalari bo'yicha sinfdan tashqari ishlarga o'hshab ketadi. Maktabdan tashqari ishlar asosan maktab rahbarlari tomonidan amalga oshiriladi. Bu ishlarda bolalarning imkoniyatlari albatta inobatga olinishi kerak. Turli toifadagi bolalarga yozgi umumiy va mahsus lagerlar tashkil etiladi.

Sinfdan, maktabdan tashqari ishlar nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Ularni to'g'ri tashkil etish, maktabning aqli zaif bolalarga bo'lgan ta'lim-

tarbiyaviy tasirni oshirishga imkon beradi. O'quv materiallarini puhta o'zlashtirish bolalarni atroflicha rivojlantirish uchun zarur sharoit yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarda dars materiallarini takrorlashga imkoniyat yaratiladi. O'quvchilarning sensor tajribalari boyib boradi. Ularning harakat sistemalari rivojlanadi. Sinfdan tashqari ishlar o'quv materiallarini mustahkamlash va chuqurlashtirishda mustaqil ishlash uchun sharoit yaratadi. Bolalarda madaniy hulq atvor malakalarini tarbiyalaydi. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini uyushtirishga yordam beradi. Aqli zaif bolalarning ijtimoiy foydali faoliyatda faol qatnashishiga ko'makkashadi.

Sinfdan tashqari ishlarining yana bir turi to'garak ishlaridir. To'garak ishlariga asosan 4-8 sinf o'quvchilari qabul qilinadi. Bazan esa yoshi katta 3-sinf bolalari ham qabul qilinishi mumkin. To'garak ishlari haftada bir marta malum soatlarda o'tkaziladi. Bazan o'quvchilar ikkita to'garakka ham qatnashishlari mumkin. To'garak ishlarining og'ir, yengilligiga qarab, mashg'ulotni boshlashdan oldin tayyorgarlik vaqti, tanaffus belgilanadi. To'garakka o'quvchilar o'z hohishlari bilan qatnashadilar. Bolalarning qiziqishlari, imkoniyatlari, qobiliyatlari hisobga olinishi kerak. To'garak ishlari bir yilga rejalashtiriladi. To'garak rahbarlari qaysi materialni qachon, qanday o'rganish kerakligini yahshilab ko'rib chiqib, rejalashtiradi. Mashg'ulot uchun tanlangan mavzu o'quvchilarning tafakkurini rivojlantiradigan, chamalash hususiyatlarini o'stiradigan, nutqidagi kamchiliklarni tuzatadigan bo'lishi kerak. Mashg'ulot jarayonida lug'at ustida ham ish olib boriladi. O'quvchilar yangi so'z va atamalarga duch kelsalar, o'qituvchi shu so'z haqida tushuncha berib, mashg'ulot uchun tutilgan daftarga yangi so'zlarni yozdirib boradi. To'garakda har bir o'quvchining muvaffaqiyatini yoritib boruvchi alohida jurnal bo'ladi. Sinfdan sinfga ko'chirish, tavsifnoma berish vaqtlarida shu jurnal materiallaridan ham foydalaniladi. O'quvchilarning to'garak ishlariga kirishib ketishlari uchun mashg'ulot jarayonida ularning ruhini ko'taruvchi, qiziqishlarini orttiruvchi harakterdagi materiallardan ko'proq foydalanish kerak. Har bir bolaning aqliy rivojlanishi, mashg'ulotga tayyorgarligi, charchashi kabi hislatlariga alohida etibor beriladi. O'quvchilardagi tirishqoqlik, berilgan ishni mustaqil bajarishiga intilish qo'llab-quvatlanishi kerak. Darsda tortinchoq, kamgap bolalarning ayrimlari

to'garak ishlarida faol qatnashadilar. To'garak ishlari o'tkazilishi mazmuni, shakliga ko'ra darsdan farq qilganligi sababli, bolalar to'garaklarda birmuncha unumli ishlaydilar. To'garak ishlari iloji boricha bolalarning qiziqishlariga, imkoniyatlari olib borilsa, yahshi natijalarga olib keladi. Yordamchi maktablarda turli fanlardan tashqari ishlar olib borish mumkin olib, boriladigan sinfdan tashqari sonni tuzatish ahamiyati katta. Bu bolalar mantiqiy fikrlashga, hotiraning diqqatning turg'unlashuviga erishadilar, olgan bilimlar sinfdan tashqari ishlari mustahkamlanadi, amaliy mazmun kasb etadi. Turli hayotiy hisoblash ishlarini aqli zaif bolalarning mo'ljal olish, chamalash ishlarida, savdo ishlarida topshiriqlarni bajarishlari ularga zarur va malakalarning shakllanishiga yordam beradi.

Yordamchi maktabda o'quvchilarni nima uchun o'rganmoq kerak? Yordamchi maktabda o'quvchilarni hozir kun davr talabi darajasida to'g'ri tarbiyalash uchun ularni yahshi bilmoq kerak. Oligofrenopedagog Yordamchi maktab o'quvchisidan qancha yiroqlashsa shuncha ta'lim-tarbiya ishlariga putur yetadi. Yordamchi maktabda korreksion tarbiyaviy ishning muvoffaqiyati ko'p jihatdan uning Yordamchi maktab o'quvchilari ichki dunyosiga chuqur singib kirishiga, ularning kechinmalari hammada hulq-atvorini tushunishga bog'liqdir.

Yordamchi maktab o'quvchisining nima bilan yashayotganligini, uning qiziqish va mayllari qandayligi, his-irodasining o'ziga hosligi, hamda harakter hususiyatlarini o'rganishimiz deganda, uning qalbiga mumkin qadar ishonchli yo'l topish unga tarbiyaviy tasir etishning yanada maqbul metodlaridan foydalanish demakdir. Oligofrenopedagog yordamchi maktab o'quvchisining individual hususiyatlarini yahshi o'rgangan va yahshi tushunchasini takdirdagina bu o'quvchi shahsini muvoffaqiyatli tarbiyalab yetishtira oladi. Oligofrenopedagog yordamchi maktab o'quvchilarini faqat darsdagina emas, balki sinfdan tashqari vaqtda ham ularga tarbiya berishi, ota-onalari bilan suhbatlashganda, o'quvchilar uy sharoitlari bilan tanishganda ham, har hil sayrlar, tadbirlar davomida ham ularni o'rganib boradi.

Mahsus talim tizimidagi muassasalar nizomida o'quvchilarning individual hususiyatlarini, ularni hayot sharoitlarini o'rganish zarurligi ko'rsatib berilgan.

Yordamchi maktab o'quvchilarining o'ziga hos hususiyatlari, ularning qiziqishlari, mayllari, ular olgan tarbiya darajasini nazarga olgan holda malum maqsadga qaratilgan va tasirchan reja tuzish oson bo'ladi.

To'g'ri yordamchi maktab o'quvchilarni o'rganish ko'p vaqt va kuch talab etadi. Ammo keyinchalik bular hammasi katta ijobiy natijalar beradi. Yordamchi maktab o'qituvchisi o'quvchilarni, ularning o'ziga hos hususiyatlarini bilan holda ular kamoloti jarayonini muvoffaqiyatli tarzda yo'lga solib ketishi mumkin bo'ladi. Shu bilan birga o'qituvchining har qaysi o'quvchi tug'risida bilganlarini ham hisobga olish lozim. Bular yordamchi maktab o'quvchilariga korreksion tarbiya berish jarayonida ularga bir hilda talablar ko'yish va ular bir zaylda muomila qilishga erishishga yordam beradi.

Yordamchi maktab o'quvchilarini o'rganish ularga individual yondashishning zarur sharoitidir. Yordamchi maktabda o'quvchilarning ularga ta'lim-tarbiya berish jarayoni har qaysi o'quvchiga individual yondashishga erishish maqsadida o'rganmoq lozimdir. Yordamchi maktabda bir sinfda yoshiga ko'ra, (7-8-9-10 yoshli) tashhisiga ko'ra, turli darajadagi oligofreniya (yengil, o'rta og'irroq), o'z harakteriga, qiziqishi va mayliga ko'ra har-hil (sustkash, o'quvsiz,) bazi o'quvchilar jasur va shijoatkor, boshqa birlari esa uyatchang va tortinchoq bo'lishadi. Bazi bir yordamchi maktab o'quvchilari o'z tashkilotchiligi bilan ajralib tursa, boshqa birlari esa, uyatchan va tortinchoq bo'lishida. Hullas sinf bir-biriga o'hshamagan, turli hususiyatdan bolalardan tashkil topgan bir guruhdir.

Sinfda tashqi ko'rinishi bir hil bo'lgan hamda diagnozi bir hil bo'lgan bolalar ham uchrab turadi (DAUN diagnozi bo'lgan bolalar)

Yordamchi maktabning har bir o'quvchisi o'ziga hos, boshqalarga o'hshamaydigan hususiyatga ega bo'ladi.

Odatda yordamchi maktab oligofrenopedagogi o'quvchilarga yagona tarbiyaviy vazifalar kuyadi va hal etadi Masalan, yordamchi maktab o'qchilariga tug'ri so'z bo'lishga, bir tanu-jon bo'lib inoq bo'lishga, haqqoniylikka,

mehnatsevarlikka o'rgatishga harakat qiladi. Ammo bu vazifalarni hal etish yo'llari, vosita va metodlari yordamchi maktab o'quchilarining individual hususiyatlariga qarab turlicha bo'lishi mumkin ularning bazilarini o'z vaqtida rag'batlantirish, bazilariga buyurish, hulq-atvor qoidalarini buzgan o'quvchilarni jazolash lozim bo'ladi. Binobarin yordamchi maktab o'quvchilariga tug'ri tarbiya berish uchun tarbiya jarayonida ularga individual yondashishni amalga oshirmoq lozimligini unutmaslik kerak. Yordamchi maktab o'quvchilarini bilmasdan turib, faqat muvoffaqiyatlarga umid qilmasdan, ko'r-ko'rona ishlash mumkin bo'ladi. Yordamchi maktabda oligofrenopedagog uz o'quvchilarini bilmasa, u o'quvchilarga yondashishda korreksion-pedagogik tasir ko'rsatish metodlarini tanlashda katta hatolarga yo'l quyishi mumkin.

Yordamchi maktabda individual yondashishning amalga oshirilishi korreksion talim tarbiya berish prinsiplaridan biridir. Bu prinsip yordamchi maktabda oligofrenopedagoglarning o'quv tarbiyaviy ish tajribalaridan yordamchi maktab o'quvchilarini milliy mafkuraviy ruhda tarbiyalashda nogiron, alohida yordamga muhtoj bolalarni sevish, hurmat qilishning namoyon bo'lishi, ularning korreksion-rivojlanishida kundalik g'amho'rlik qilish asosida kengash qo'llaniladi.

Yordamchi maktab oligofrenopedagogi shahsiga quyilgan kasbiy talablar.. Hozirgi zamon yordamchi maktab oligofrenopedagogi asosiy fazilatlaridan eng asosiy o'z kasbiga sadoqatliligi, fidoiyligi, g'oyaga etiqodliligi, o'z kasbini sevishi o'z kasbiga bo'lgan hurmati, cheksiz sadoqati bilan mahsus maktab oligofrenopedagogi boshqa kasb egalaridan alohida ajralib turadi. Chunki nogiron, alohida yordamga muhtoj o'quvchilarga mahsus korreksion ta'lim-tarbiya berish ishining yuqori saviyada olib borilishi faqat oligofrenopedagogga, uning kasbiy tayyorgarligiga bog'liqdir,

Yordamchi maktab oligofrenopedagogi shahsiga quyiladigan muhim talablardan biri o'zi o'qitadigan nogiron o'quvchilari psixologiyasini yahshi bilishi, va o'zi o'qitgan predmetlarini chuqur bilishi, uni metodikasini yahshi o'zlashtirib olgan bo'lishi zarur.

Oligofrenopedagog shahsiga quyiladigan umumiy talablar bilan yordamchi maktab o'qituvchisi kasbining o'ziga hosligi bazi bir spesifik talablarni keltirib chiqaradi, chunonchi oligofrenopedagog anatomiya, fiziologiya, nevropatologiya, lorpatologiya, oligofreniya klinikasi, oligofrenopsihologiya, mahsus maktab gigienasi kabi fanlardan habardor bo'lmog'i, aqli zaif o'quvchilar faoliyatini shu fanlar tavsiyasi asosida tashkil etish lozim; (sinflari gigienik talabga javob berishi aqli zaif o'quvchilarni himoyalovchi-muhofazalovchi rejimga amal qilinish, ularni sog'ligi aqliy, jismoniy rivojlanishini kuzatish va korreksion tug'ri yo'naltirish) Oligofrenopedagog o'z nutqini idora qilishi adabiy nutq normalariga rioya qilishi, ovozning tempi, nutqini ifodali bo'lishiga etibor berishi, darsni qiziqarli o'tishi, o'quvchilar ota - onalari pedagogik savodhonligini oshirish uchun kerakli tadbirlar olib borishi lozim.

Oligofrenopedagog doimo o'z ustida tinmay ishlashi, mahsus pedagogika oid adabiyotlar bilan doimo tanishib turishi va ayniqsa qadriyatlarimizni o'rganishi, o'zligimizni tanishimizga qadimiy madaniyatimizni bilishga ehtiyoj katta bo'lmoqda. Oligofrenopedagog har kungi yangiliklar bilan tanish bo'lishi va ularni o'quvchilari ongiga singdirib hayot bilan ham nafas bo'lishlariga zamin yaratishi lozim. Zero bu narsalarni bilmay turib mustaqilligimizni mustahkamlab, buyuk davlat qurib bo'lmaydi, shunday ekan, yordamchi maktabda o'quvchilar boshlang'ich sinfdan boshlab ular sharqona tarbiya asosida tarbiyalanmog'i va qadriyatlarini bilmog'i lozim.

Hozirgi davr o'quvchi oldiga ham, o'qituvchi oldiga ham shu davrgacha ko'rinmagan katta talablar qo'yimoqda.

Bu talablarning asosiysi darsning samaradorli, sifatli bo'lishi, yordamchi maktab o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini birinchi galda yordamchi maktabdagi o'quv mashg'ulotlardan egallab olishidir.

Hozirgi kun talabi oligofrenopedagogning har bir yordamchi maktab o'quvchisiga yaqin yondoshishi, uning nimaga qiziqishi, nima bilan shug'ullanishini bilishidir. Yangi jamiyatimizning kelajagi bo'lmish yoshlarning

manaviy boy odobli qilib tarbiyalab yetishtirish uchun yordamchi maktabning har bir o'quvchisiga mos yondashishi kerak.

Keyingi paytlarda pedagog xodimlarning maishiy sharoitini yaxshilash borasida qator hujjatlar qabul qilindi. Imtiyozlar berildi, ularning ish haqlari oshirildi, barcha turdagi maktab kasb-hunar texnika bilim yurtlari oliy va o'rta mahsus o'quv yurtlari pedagog hodimlari bilan mehnat shartnomasi tuzish sistemasiga o'tildi.

O'zbekiston Respublikasi oliy talim konstitusiyasida mutahasis vazifalari quyidagicha belgilangan mutahasis o'z faoliyati sohasidan qat'iy nazar jiddiy jamoalarda ishlay olish qobiliyatiga menjment va marketing sohalarida tayyorgarlikka ega bo'lish, yangi texnologiyalarni joriy etishi ho'jalik, ijtimoiy va madaniy jihatlarini aniq tasavvur qila olishi kerak. Ushbu fikrlar mahsus maktab o'qituvchilari uchun ham aynan taluqlidir. Chunki jamiyatimizda sodir bulayotgan tub o'zgarishlar bozor munosabatlariga kirib borishimiz oligofrenopedagogdan nafaqat kasbiy bilimlarni, balki iqtisodiy huquqiy, texnikaviy bilimlar asosidan habardor bo'lishini taqozo qilmoqda. Aqli zaif o'quvchilar esa asosiy bo'limni aynan shu yordamchi maktabda oladilar. Oligofrenopedagoglar jamiyatimiz azolari bulmish alohida yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilarni jamiyatimizning ravnaqi uchun o'z hissasini qo'shishda halol mehnat qilishga tayyor, hayotda uz o'rnini topa oladigan yoshlarga o'ta muhim saboqlarni beradilar.

2.2. Aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda oilaning tutgan o'рни.

Oila-nikoh bitimi asosida yuzaga keladigan jamiyat azolarining o'zaro qarindoshlik va iqtisodiy munosabatlar bilan bog'langan birga yashaydigan va bir-biri uchun manaviy javobgar bo'lgan boshlang'ich tashkilotdir. Butun insoniyat tarihi jarayonida oila jamiyatning ho'jalik-iqtisodiy yacheykasi bo'lib kelgan va bolalarni jamiyatdagi muayyan o'rinlariga tayyorlash maqsadida hizmat qilgan.

Oila erkak va ayol o'rtasidagi yangi nikoh munosabatlari, o'zaro muhabbat hissiyoti, o'zaro hurmat va ishonch, ittifoq, moddiy manfaatdorlik va sarqitlardan holi, o'z bolalarning tarbiyasi uchun jamiyat oldida manaviy hamda yuridik jihatdan javobgarlik asosida tarkib topadi. Oilaviy hayotdagi mehnat uslubi bolalarga ijobiy tarbiyaviy tasir ko'rsatadi. Oila ho'jaligini yuritishda qo'lidan kelganicha qatnashish, ularda o'z qadr-qimmatini va oila iftihori hissiyotini tarbiyalaydi, o'zaro turmushda, ho'jalik yuritishda tejamkorlikka odatlantiradi.

Oilada ota-onalarning holati bolalar holatidan ota-onalar oilaga rahbarlik qilishi, bolalar esa unda tarbiyalanishi bilan farq qiladi. Ota-onalar bolalarga g'amho'rlik qilishlari, ammo shu bilan birga ular bolalarni shunday tarbiyalashlari kerakki, bolalar (zaruriyat to'g'ilaganda) o'z yaqinlariga g'amho'rlik qilsinlar, ularda mustahkam insoniy hissiyotlar, yordamga muhtoj bo'lganlarga yordam berishga tayyorgarlik shakllangan blsin. Ota-onalar bola shahsi va huquqlarini oildaviy jamoa azosi sifatida hurmat qilishlari, ular oiladagi nazoratdan tashqari ho'jayinlar emasliklarini, katta yoshdagilar esa tarbiya uchun javobgar shahslar ekanligini tushunishlari kerak. Oilaning tarbiyaviy o'rni ham bolalar, oilani barcha azolarini hatti-harakatlariga o'zaro tasir ko'rsatish, ularda turmush tarzi ideallariga javob beruvchi hissiyot, ehtiyoj, qiziqishlar majmuasini o'ziga hos tabiatni shakllantirishdadir.

Hozirgi ilmiy-tehnikani rivojlanishi, shaharlar rolini ortishi munosabati bilan o'qish, kasb tanlash, mulokot, intensiv madaniy hayotning katta imkoniyatlari kabi doimiy amalda bo'luvchi ijtimoiy omillarni o'rni ortadi. Bularning barchasi oilaviy tarbiya darajasiga ham ijobiy tasir etadi. Oilani tarbiyaviy tasirining kuchi uning manaviy sofliqi, mehnatsevarlik muhiti, ijtimoiy faoligidadir. Oilaning quyidagi faoliyat o'ziga hos belgilari: tuzilishi, yashash sharoiti va muhiti, madaniy imkoniyatlari, faoliyat sohasi, oila ichidagi munosabatlar, fuqarolik nuqtai nazari bolalar tarbiyasi jarayoniga bevosita tasir ko'rsatadi. Ota-onalar pedagogik madaniyati darajasi ham katta ahamiyatga ega.

Oilaviy tarbiyadagi kamchiliklar ota-onalar va bolalar o'rtasidagi noto'g'ri munosabatlar oqibatida kelib chiqadi ortiqcha qattiqqo'llik yoki bolani

ortiqcha yahshi ko'rish nazoratning yo'qligi yoki yetarli emasligi, ota-onalar umumiy madaniyati darajasining pastligi, turmushda ular tomonidan yomon namuna ko'rsatilishi va shu kabilar. Oilaviy tarbiyada yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish maqsadlarida jamiyat o'quv yurtlari va mehnat jamoalari mehnat va ahloqiy tarbiya sistemasini doimo takomillashtirib boradi, bolalar muassasalari, maktab va jamoatchilik ko'magida maishiy hizmat hamda bo'sh vaqtni uyishtirishni yaxshilab boradi, ota-onalarning umumiy va pedagogik madaniyatini oshiradi.

Bolalar ijtimoiy tarbiya muassasalari tarmog'ining kengayishi va davlat tomonidan oilaga ko'rsatiladigan hilma-hil yordam, oilani tarbiyaviy ishdan ozod qilishini anglatmaydi. Bolalar tarbiyasida ota-onalar ishtiroki borgan sari ortib boradi. Jamiyat rivojining hozirgi bosqichida ota-onalar tarbiya masalalariga amaliy qiziqish bildirib, o'zlarining mamlakat va halq oldida ijtimoiy va fuqorolik burchlarini chuqurroq anglamoqdalar.

Oilaga yordam berish, ona va bola sog'lig'ini muhofaza qilish maqsadlarida ko'p bolali onalarga davlat nafaqalari joriy etildi, chaqaloqlarga qarash uchun katta pul mablag'lari ajratiladi. Tug'ruqhona va ayollar konsultatsiyalar tarmog'i, shuningdek yasli, bolalar bog'chalari va nogiron bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi boshqa muassasalar (tarmog'i kengaytiriladi) faoliyatlarining samaradorligi oshirildi. Er-hotinning bir-biriga o'zaro qarash majburiyatlari doirasi, ota-onalar va bolalar huquqlari belgilab berildi. Farzandlikka olish, vasiylik qilish, patronatlik ota-onalik huquqidan mahrum qilish qoidalari ham qonun tomonidan belgilanadi. Har qanday holatga ham, tarbiyasi qiyin bola, uning jismoniy nuqsoni bor yoki aqlan zaif bo'lgan hollarda ham ota-onalik huquqi va majburiyatlardan voz kechmaslik kerak. O'z navbatida bolalar ham mehnatga layoqatsiz ota-onalariga moddiy yordam ko'rsatishlari kerak.

Davlatimiz oila hayotining yuksak moddiy va madaniy darajasini taminlaydi. Oilaga ko'rsatilgan har tomonlama yordam konstitutsion prinsip bo'lib, turar joy maktab, bolalar muassasalari, madaniy-maishiy va meditsina muassasalari qurilishda doimo ro'yobga chiqariladi.

Ishlaydiganlar va ishlab chiqarishdan ajralmagan holda o'qiydigan ayollarga bolaga qarash uchun u bir yoshga yetgunga qadar qisman haq to'lanadigan mehnat tatili va ish haqini saqlamagan holda bir yarim yilgacha uzluksiz mehnat stajini va ihtisos bo'yicha ish stajini saqlagan holda tatil berish kiritildi.

Bundan tashqari, ayollarga ishlab chiqarishdagi mehnatni bolalar tarbiyasi bilan qo'shib olib borishlarida qulayroq sharoit yaratish uchun ayollarning to'liq bo'lmagan ish kuni va to'liq bo'lmagan ish haftasi, o'zgaruvchan grafik, shuningdek uyda ishlariga keng imkoniyat yaratiladi. Kasal bolaga qarash uchun haq to'lanadigan kunlar ham ko'paytirildi, ona va bola sog'lig'ini muhofaza qilish va mustahkamlash, oilaviy dam olishni tashkil etish tadbirlari nazarda tutiladi.

Shunday qilib, davlatimiz oilaning tarbiyaviy vazifasini yuqori baholab, uning asoslarini mustahkamlashga, shuningdek uni jamiyatimizning bo'lajak fuqarolari shakllanishga tasirini takomillashtirishga katta ahamiyat bermoqda.

Yordamchi maktab aqli zaif o'quvchilarni oilaga, turmushga tayyorlashdek o'ta muhim vazifani bajaradi. Chunki yordamchi maktab o'quvchilari hayotida yagona ilm maskani bu faqat yordamchi maktabdir. Yordamchi maktab o'quvchilar katta bo'lgach oila quradilar, o'g'il bolalar ota - uy hujasi, qiz bolalar esa ona-uy bekasi bo'ladilar. Yordamchi maktab o'quvchilari ota bo'lish masuliyatini qiz bolalar esa ona bo'lish masuliyatini chuqur anglab yetishlari kerak. O'g'il bolalar oila qurgach oilani boshqarishni bilish zarur. Qiz bolalar esa, tuqqan farzandini to'g'ri tarbiyalash, uni sog'ligi uchun, o'nib o'sishi uchun masul ekanligini ongiga singdirish kerak.

Malumki yordamchi maktab o'quvchilari aqliy faoliyatlarining orqada qolganligi bois, bundan tashqari ularning ota-onalar turli sotsial chiqishga ega bo'lganligi bois jamiyatimiz talabiga javob beradigan «Oila» qurish lozim ekanligini va buning uchun faqatgina yordamchi maktabdagi oilaga tayyorlay olish mumkin ekanligini eslatib o'tish lozimdir.

Malumki oila jamiyatimizning kichik bir qismi bo'lib, jamiyatimiz oldida o'z masuliyatiga egadir.

Yordamchi maktab o'quvchilarning oila tayyorlash vazifasi birinchi sinfdan boshlab olib boriladi. Bu mehnat, ahloqiy nafosat, huquqiy jismoniy tarbiyalari jarayonida amalga oshirib boriladi va ishtimoiy maishiy darslarida, sinfdan tashqari tadbirlarda amalga oshirib boriladi.

Bunda qiz bolalarni uy tuzatishdan boshlab, bolani cho'miltirish (qo'g'irchoqni cho'miltirish o'yini orqali), parvarish qilish bichish-tikish bola kasal bo'lganda birinchi yordam ko'rsatish. Pazandalik, mehmon kutish, choklash, dazmol qilish, bozorda harid qilish, pulni tejab ishlatish, oila budjetini tejash kabi bilimlar asoslari soddadan murakkabga qarab olib boriladi.

O'g'il bolalarga ho'jalikda erkak qilishi lozim bo'lgan ishlarga o'rgatib boriladi.

Odobnoma darslarida qizlarni, qiz bola hayosi, onalik burchi va qanday qiz «yahshi kelinchak», «uy bekasi» bo'lishi haqida bilimlar berib boriladi. O'g'il bolalarga esa g'amho'r ota, Oilaning ho'jasi kabi ibratli mavzular asosida oilaga tayyorlab boriladi.

Yordamchi maktabda qiz bolalar tarbiyasiga o'ta etiborlik bilan qaraladi, chunki aqli zaif qiz bolalarda jinsiy mayllik kuchliroq bo'ladi, ular erta yetiladilar. Shu boisdan ham qiz bolalarni oilaga tayyorlab borishni o'ta muhim deyiladi. Qiz bolalar oilani shanini, sharafini saqlashi zarurligini chuqur anglab yetishi, bola tarbiyasida onaning o'zi hayoli, iboli mehnatsevar, hush muomali bo'lishi o'ta muhim ekanligini takidlash o'rindir.

Bu borada Abu Ali ibn Sino ijtimoiy ahloqiy va falsafiy fikrlar tarixida birinchilardan bo'lib ayollarning bola ta'lim-tarbiyasidagi o'rnini chuqur bilgan buyuk mutafakkirdir. Oilada er-hotin o'rtasidagi o'zaro hurmat-izzat bamaslahat ish tutish, samimiy munosabat talim-tarbiya samaradorligining asosiy negizidir deb yozgan.

Ibn Sino uni yetti hislat sohibasi bo'lgan ayolni «ideal» tabiiy tarbiyachi deb hisoblaydi. Bularga ayolning oqila va etiqodliligi, sharm-hayolili, ornomusligi, ziyrak va farosatlilik, yoqimtoyliligi, o'z eriga mehr-muhabbat qo'rganlilik, betga chopmasligi, ezma bo'lmasligi, itoatkorlilik, dili poklilik, eri

orqasidan g'iybat qilmasligi, pokizaliligi, vazminligi jiddiyligi va ulug'vorliligi, og'ir damlarda erining dardiga malham bo'la olishi, mehribonligi kabilar kiradi.

Demak, ana shunday ayolgagina bola tarbiyasini ishonib topshirish mumkin ekan. Ona – tabiiy tarbiyachi shu bois ham qizlarni tarbiyasiga juda katta ahamiyat beriladi. Hozirgi kundagi davr talabi bo'lmish sharkqona odob, ahloq aynan qizlarda ana shunday hislatlarni shakllantiradi. Zero, sharq ayollarining deyarli barchasi ana shunday onalardandir. Buni tarihdan yahshi bilasiz.

Hozirgi davr talablaridan kelib chiqib o'g'il bolalarni yoshligidan erkaklik hislatlari, erkaklik g'ururi, shakllantirish ham o'ta muhimdir. Zero erkak oila bo'lmish kichik bir saltanatning sultonidir. Demak, erkak ota sifatida, oilaning boshqaruvchisi sifatida o'z oilasining or-nomusi, fayzu –barakasi, farovonligi, shon-shuhrati uchun bolarining sog'lom va mard, dovyurak bo'lib o'sishi uchun doimo say harakatda bo'lishi lozim. Ota oilada o'zining mehnatkashligi bilan, o'z oilasiga g'amho'rliqi bilan farzandlariga namuna bo'lishi kerak.

Erkak kishi uchun oilasini boqish uning fayzu–barakasi uchun ravnaqi uchun halol mehnat qilishi ham farz, ham qarz. Chunki u erkak oilasining or-nomusini saqlashi o'z oilasida doimo tartib-intizomni barqaror etishi lozim. Zinhor erkak boqimanda bo'lib o'tirmasligi kerak. Er uyda o'tirib hotin pul topish yo'lga kirishi bu noo'rindir. Agar erkak nogiron yoki kasal bo'lsa bundan mustasno. Oilada eru-hotin har jihatdan bolalarga namuna bo'lishi va ayniqsa halol ishlab farzandlari oldida o'zlarining mehnatlari bilan ham, jamiyatimizga, ham oilasiga foyda keltirayotganligini bildirishi kerak. Insonning mehnat faoliyati uning shahsiy ishi emas, balki jamiyat ishi ekanligini ularning ongiga singdirib borish kerak. Oilaning tinch totuv, farovon hayot kechirishi jamiyat uchun ham foydali ekanligini har doim eslatib turish lozim. Er bilan hotin oilada farzandlari tarbiyasi uchun ham masul ekanliklarini yahshi anglashlari kerak. Bolani sog'lom yetuk bo'lib yetishi uchun ularni to'g'ri ovqatlantirish to'g'ri tarbiyalash, sog'lom, baquvvat qilib tarbiyalash uchun ularni tarbiyaga oid bilimlarini oshirib borish kerak.

Oila va oilaviy tarbiya pedagogika fanining muhim muammolardan hisoblanadi. Milliy istiqlol vazifalaridan biri ham ushbu muammoni har tomonlama va chuqur tadqiq etilishini talab qiladi. Chunonchi, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida bo'layotgan o'zgarishlar, oilaga, bola tarbiyasiga bo'lgan munosabatga ham sezilarli darajada tasir qilmoqda.

Ayniqsa, milliy mustaqillik sharoitida oiladagi bola tarbiyasiga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Chunki jamiyat aqlan yetuk, ahloqan pok, jismonan baquvvat, ruhan boy avlodni tarbiyalashdan manfaatdir. Bunday avlod, eng avvalo, manaviy-ahlokiy jihatdan sog'lom va mustahkam oilada shakllanadi. Zero oilani rivojlantirish va mustahkamlash uchun qilinadigan g'amhurlik kelajak avlod taqdiri bilan bog'liqdir. Xar qanday jamiyatda ham buyuk davlatning barpo etilishi yoshlar qanday bo'lishlariga, ularning qanday tarbiya olishlariga bog'liq. Demak, bola tarbiyasi umumdavlat ahamiyatiga molik masala hisoblanib, har qanday jamiyatni oilada bola tarbiyasiga bo'lgan talabi ortib boradi. Ayni vaqtda-davlatning ota-onaning bolalarni tarbiyalashdagi, farzandlari ota-ona oldidagi masuliyatini oshirishdagi roli kuchayadi.

Milliy istiqlol mafkurasining negizida yosh avlodni milliy mustaqillik ruhida tarbiyalash g'oyasi yotadi. Mustaqillik ruhida tarbiyalash yoshlarni milliy g'urur, milliy iftihar, milliy ong va o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik tuyg'ullarini shakllantirishni taqozo etadi.

Vatanparvarlik tushunchasini kengroq tushunish lozim. Vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyalashni umummilliy va baynalmilalchilik manfaatlari birligi bilan qo'shib olib borilgandagina umuminsoniy mano kasb etadi. Vatan ostonadan boshlanadi degan ibora Vatanni sevish, ota-onani sevish, insonlar bir-birini sevishi, bir-biriga mehr - muruvatli, saovatli, sadoqatli bo'lishdan boshlanadi, degan manoni ham bildiradi. Ota-onaning bolaga bo'lgan mehr-muhabbati o'z vaqtida Vatanga bo'lgan muhabbat mushtarakligiga erishish mumkin. Mustaqil sharoitida oila va oilaviy munosabatlarga yangicha yondoshish deganda huddi shunday tushunchani tushunmoq darkor.

Mustaqillikka erishgach milliy istiqlol o'zbek oilasi hayotiga, uning manaviy qiyofasiga ijobiy tasir etmoqda. Chunonchi, ko'p yillar davomida etibor berilmay kelingan oilaviy ananalar qaytadan, tiklanmoqda, milliy hususiyatlar takomillashib borib, oilaning milliy qiyofasi ko'zga tashlanmoqda. Oilaviy turmush, sinfiy va siyosiy yondoshishdan hal bo'lmoqda. Bularning hammasi mustaqillik sharoitida oilaviy va ijtimoiy tarbiyaning dialektik birligini ta'minlash ijtimoiy-pedagogik zaruriyat bo'lib qilayotganligini ko'rsatadi. Bu borada olim M. Ikromovning oilada bolalarni manaviy-ahloqiy tarbiyasi mavzusidagi ishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Oilada eng yahshi va olijanob ananalar ruhida tarbiyalangan bola o'zini anglashga, o'zligini ko'rsatib, o'z shahsini namoyon etishga harakat qiladi. Uning oldida shafqatsiz taqdirning zarbalariga mayuslik bilan bo'ysunib, ulardan orqaga qarab chekinish kerakmi yoki qiyinchiliklarga qarshi ko'rsatib, uni yengib chiqish o'z oldiga qo'ygan maqsad yo'lida og'ishmay kurashish va unga erishish sharafligi va olijanobli degan savol kundalang bo'lib turadi. Huddi shunda bolada yahshilikka muhabbat, yomonlikka nisbatan nafrat to'g'iladi va hayotining asosiy ahloqiy tamoyiliga aylanib koladi.

Ana shunday shahslarni tarbiyalash bizningcha, oilaviy tarbiyaning bugungi kundagi asosiy vazifasi bo'lib qolmog'i kerak. Bu vazifa erishish yullari, vositalari va metodlarini izlab topishi muhim pedagogik muammodir.

Shuni alohida takidlab o'tish kerakki, bola tarbiyasiga eng avvalo otanonaning shahsi, hayotiy faoliyatlari, turmush tarzi va hokozolar bilan birgalikda oiladagi manaviy-ahloqiy muhit katta tasir etadi.

Oilaviy muhit qanday bo'lsa, bolalar huddi shu muhit tasirida ulg'ayadilar, umuman, har qanday oilaning mustahkamligi, oilaviy tarbiyaning tasirchanligi va samaradorligi ko'p jihatdan oilada qaror topgan er-hotin o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning harakteriga, manaviy-ahloqiy iqlimga bogliq.

Yuqoridagi mulohazalarimizdan kelib chiqib, oila ruhshunos olim G.B. Shoumarov o'zining «Muhabbat va oila» kitobida oila va oilaviy munosabatlar, oilaviy nizolar, oilalarning ajralish sabablarini tahlil qilar ekan, uning asosiy

sabablari oilada o'zaro munosabatning barqaror emasligi, er-hotinning eng nozik yaqin munosabati haqida tushunchaga, bilimga ega emasligida degan hulosaga keladi.

Yoshlarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida manaviy-ahloqiy-tarbiyalash bugungi kundagi pedagogika fani oldida turgan dolzarb masaladir shu manoda O. Musurmonovanning tadqiqoti katta etiborga molik. Olima yuqori sinf o'quvchilari manaviy madaniyatini shakllantirish borasidagi qator pedagogik muammolarini yechishga harakat qiladi.

«Bizning nazarimizda, deb takidlaydi.» O. Musurmonova, shahsning ichki manaviy dunyosi manaviy qiziqish, manaviy faoliyat va manaviy qadriyat kabi asosiy belgilar tizimidan iboratdir.

Haqiqatdan ham, tadqiqotchi qayd etgan kabi shahsning manaviy ahloqiy qarashlari, tasavvurlari fan, adabiyot, sanat, maorif, din kabi vositalar orqali tarbiyalanadi.

Zero, shu tarbiyaviy vositalar yordamida insonda manaviy-ahloqiy ehtiyojlar to'g'iladi va bevosita unga intilish asosida malum maqsadlar, intilishlar yuzaga keladi.

Tarbiyaga M. Inomova quyidagicha tarif berishi mumkin deb hisoblaydi. Oilaviy tarbiya shunday pedagogik tushuncha bo'lib, u ota-onalarning o'z hayotiy faoliyatlari, turmush tarzlari, ananalar yordamida bola shahsiga siyosiy, huquqli, ahloqiy, estetik, diniy qarashlar, g'oyalar tasavvurlarni shakllantirishni nazarda tutib, bir maqsadga qaratilgan holda muntazam olib boriladigan izchil manaviy tasir o'tkazish jarayonini ifodalaydi.

Yuksak manaviy darajaga qatilylikka, ahloqiy his-tuyg'ularga, kuchirodaga ega bo'lgan layoqatli sog'lom avlodlar sohibqiron Amir Temur bobomizdek millat siymosi va rahnamosi, Imom Buhoriy, Bahovuddin Nakshband singari imom peshvolari, Horazmiy, Farg'oniy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi allomalar Mahmudho'ja Behbudiy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon yanglig' istiqloq fidoiylari ruhiyatlar yuksak darajada shakllangan kishilar jamiyat taraqqiyotiga juda katta manaviy va marifiy foyda

keltirgan va ularning pok ruhlari, hayoti va faoliyatlar tarbiyalanuvchilarni manaviy sog'lom mustaqil irodali qilib shakllantirishda ibrat bo'lib hizmat qiladi.

Yordamchi maktabda har bir talim-tarbiya oluvchi bola bir olam. oligofrenopedagog o'quvchilarni har tomonlama psihik jihatdan anglab, uning shahsini hurmatlab, har biriga o'ziga hos talabchanlik bilan muomalada bo'lsa sog'lom avlodni shakllantirishdan iborat bo'lgan maqsadga erishiladi.

Halqimiz irsiyatni sog'lomlashtirish manaviy yetuk, psihik jihatdan shakllantirish oila, tarbiya muassalari, davlat va jamiyatning mushtarak muddaosi bo'lsagina komil inson shahsi asr odami shahsi yuksak darajada kamol topgan bo'ladi.

Yuqorida aytib o'tilganlardan hulosa qilgan holda mustaqil O'zbekistonda ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri yo'lga quyilishi milliy va umuminsoniy qadriyatlarning barcha imkoniyatlardan to'la va samarali foydalanishni taqozo etadi. Jahon madaniyatini, milliy manaviyatimizga ijobiy tasir qilishini inkor qilib bo'lmaydi. Ta'lim-tarbiya jarayonida boshqa halqlar pedagogik merosning ijobiy tomonlaridan qanchalik foydalanmaylik bari-bir o'zbek milliy qadriyatlari manaviy kamolotimizning asosi bo'lib qoladi.

Hadislarda aytilgandek, ota-onalarning farzandlariga qoldiradigan eng katta merosi ularga o'rgatadigan ahloqi va odobidir. Milliy istiqlol vazifalari bugungi kunda talim-tarbiya tizimi mazmunini yangilashni talab etadi. Bu tarihiy zarurat esa ijtimoiy tarbiya bilan oilaviy tarbiyani uzviy bog'lash lozimligiga undaydi. Milliy ahloq esa milliy tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lganligi uchun, undan foydalanish oilaviy tarbiyaga ham ijtimoiy tarbiyaga ham taaluqlidir.

Milliy tarbiya esa inson shahsini shakllantirishda milliy-madaniy meros va qadriyatlardan o'ziga hos milliy yunalish berishga harakat qilishdir.

Zero, millat mavjud ekan, uning manaviy kamoloti bilan bog'liq bo'lgan tarbiyaning o'ziga hos milliy usullari, mazmuni va yo'nalishi ham takomillashib boraveradi.

Bu borada halq pedagogikasi ananalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ananalar uzoq davr mobaynida rivojlanib, halq tafakkurida sayqallashib, hikmatli

so'zlar, halq maqolalari shakliga kirgan, halq pedagogikasi negizida oilaviy tarbiya tajribasi yotadi.

Markaziy Osiyo halqlarining umuman tarbiya borasidagi, hususan oilaviy tarbiya tajribasi va nazariyasiga oid bo'lgan fikr mulohazalari Beruniy, Farobiy, Ibn Sino, M.Koshg'ariy, Yusuf Hos Hojib, asarlarida Amir Temur tuzuklarida mukammal aksini topgan va bu buyuk bobolonlarimiz madaniy-marifiy meroslari milliy pedagogikamizning alohida fan bo'lib shakllanishi uchun asosiy zamin bo'lib hizmat qilgan va bundan keyin ham hizmat qiladi, degan fikrdamiz.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, har tomonlama sog'lom bo'lgan barkamol shaxsni shakllantirish, jahon talablari darajasiga javob bera oladigan raqobatbardosh kadrlarni yetishtirib berish o'qituvchilar oldidagi muhim vazifa hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi I.A.Karimov "Sog'lom avlod - xalqimiz kelajagi" ma'ruzasida: "Faqat jismoniy jihatdan baquvvat bo'lgan odamni tarbiyalash unchalik qiyinmas. Ammo ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan kamol toptirish g'oyat murakkab vazifa. Ayniqsa, bugungi kunda mafkuraviy kurashlar goh oshkora' goh pinhona tus olgan hozirgi nozik, qaltis sharoitda, tahlikali zamonda bu masala nihoyatda dolzarb ahamiyatga ega" (Karimov I. A. "Ozod va obod Vatan, erkin va faravon hayot provard maqsadimiz. Tom 6. T.: O'zbekiston, 2000, 95-bet).

Alohida yordamga, tarbiyaga muhtoj bolalar Respublikamizda 8 turdagi maxsus maktab va maktab-internatlarda ta'lim-tarbiya olib kelmokdalar. Xususan kar va zaif eshituvchi bolalar, ko'zi ko'r va zaif ko'ruvchi, kar-sokov bolalar, og'ir nutqiy nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar oligofrenik (aqlan zaif) bolalar uchun yordamchi maktab va maktab-internatlari, harakat tayanchi a'zolari buzilgan bolalar, ruhiy rivojlanishi sustlashgan (RRS) bolalar uchun tenglashtirilgan, tenglashtiruvchi sinflar, maxsus maktablar, ular qoshida bog'cha va guruxlar tashkil qilingan.

Ijtimoiy-maishiy tayyorgarlikning asosiy maqsadi VIII turdagi ilm olishga yordam beradigan (yordamchi maktab) maxsus tuzatish muassasalaridagi tarbiylanuvchi xar bir bolaning u yoki bu bilim boyliklarini, malaka va ko'nikmalarini maktabni tamomlagandan keyin mustaqil xayot boshlashiga, unga muvaffaqiyatli ravishda moslashishiga va aqliy faoliyatini uning o'ziga ishonchli ravishda imkon boriga shakllantirish xisoblanadi.

Maktab-internat bitiruvchisi mustaqil xayotga qadam qo'yar ekan, nimalarni bilishi va uddasidan chiqishi kerak?

Ijtimoiy - maishiy yo'naltirish maxsus korryeksion mashg'ulotlar turiga kiradi. Bunda alohida xususiyatlar va milliy kadriyatlar hisobga olinadi.

Mashg'ulotning mazmuni haqidagi mavzularni o'z ichiga oladi: "SHaxsiy gigiyena", "Kiyim va oyoq-buyum", "Ovkatlanish", "Oila", «Hulq-atvor madaniyati», «Turar – joy», «Transport», «Savdo», «Tibbiy yordam» .

Ijtimoiy maishiy mo'ljal ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning hayotining zamoniy shart sharoitlariga ijtimoiy ruhiy moslashishini yengillashtiradi.

«**SHaxsiy gigiyena**» mavzu bo'yicha olib byeriladigan mashg'ulot bolalarga tanani parvarishlashni, o'zining sog'ligini asrash va mustahkamlashni o'rgatadi.

«**Ovqatlantirish**» mavzusidagi mashg'ulot bolalarning oziqlanishning asosiy mahsulotlari bilan, oziqalarining saqlash va tayyorlash usullari bilan tanishtirishini ko'rib chiqadi. O'z o'ziga hizmat ko'rsatish malakalarini kiyengtaytirish «kiyim va oyoq kiyim» «turar joy» mavzulardagi mashg'ulotlariga imkon yaratadi. Oilada, jamoada, sinfda, jamoat joylarida, shaxsiy munosabatlarning usul va qo'llanmalari «Oila va hulq atvor madaniyati» mavzudagi ochiq bayon etiladi. Bolalar stol atrofida muzyeyda, kutubxonada, kinotiyetrd, klubda o'zini tutishni o'rganadilar.

Bolalar aql va malakalarini shakllaninishida transport, magazin, tibbiy yordam bilan aloqada qo'llanmalardan foydalanish asosiy rol o'ynaydi. YUqoridagi bilim, malaka va ko'nikmani shakllantirish uchun turli myetodlar tushuntirish syujetli o'yinlarining o'ynalishi ekskursiyadan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Aqli zaif bolalar maxsus maktab-internatlarining asosiy vazifasi - alohida yordamga muhtoj bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash, bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklarini bartaraf etish, undagi barcha a'zolar funksiyalarini faol ravishda yaxshilash, ruhiy jarayonlarni ijobiy tarkib toptirish, kamchiligi bor bolalarda Mustaqil Vatanimiz uchun eng zarur asosiy sifatlarni, barkamollikni hamda axloqiy odat va fazilatlarni shakllantirishdan iboratdir.

Maktab internat ancha uzoq tumanlarda yashovchi ota-onalar uchun bolalarini o'qitish imkoniyatini taminlaydi

Interntda tarbiyaviy ishlarning vazifalari quydagilardan iborat:

1. ENB o'quvchilarni aqliy jismoniy manaviy bilim olish jamoat va mehnat faoliyatini rivojlantirish bo'yicha maktab ishini davom ettirish va kengaytirish bilan har tamonlama rivojlantirish.

2 Siyosiy yetuklik fuqorolik, vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalash,

3. Mehnatga ijobiy munosabat va o'z mehnati bilan jamiyatga foyda keltirish ehtiyojini tarbiyalash.

4. Aqli zaif o'quvchilarning ijobiy va manaviy sifatlarga ega bo'lgan shaxsna shakllantirish, intizom, hislat va o'zini tutish madaniyati, sinf maktab, oila, jamiyatning meyor va qoidalari buzilishiga yo'l qo'ymaslikni tarbiyalash.

5. O'quvchilar orasida jamoada yashash va ishlashga tayyorlash va bilishni tarbiyalash, o'zaro muomila ishtimoiy muloqatni kehgaytirishga intilishni rivojlantirish, oila tashkilotlari bilan hamkorlikda aqli zaif o'quvchilarni va jamoat ijtimoiy adaptatsiyasi ustida ish olib borish..

Tarbiyaviy vazifalarni unumli ma'lum shartlarga rioya etilgandagina samarali xal etiladi. Bu avvalo, rivojlanayotgan shaxsni shakllantirishning yagona mexanizm sifatida turli faoliyat turlari, o'yin va muloqatlardan foydalanishni ko'zda tutuvchi internatda tarbiyaga kompleks yondashuvdir.

Biz bolalarga uy sharoitida o'ziga va yaqin qardoshlariga xizmat qilishini bilishi o'rgatib borishimiz kerak, bu esa quyidagi soxalarda: shaxsiy gigiyena, ovqatlantirishni uyushtirish, turar joyga qarash, kiyim-bosh, oyoq kiyim va kundalik turmushdagi boshqa narsalarni parvarish qilishni bili shva uddasidan chiqishga, u bilan shug'ullanishga taqozo qiladi. Bunday bilim va malakalar insonga ma'lum darajada mustaqillik, ishonch va atrofdagilarga qaram bo'lmaslik va ularni doimiy, ko'pdalik turmushda yordamini ta'minlaydi. Savdo-sotiq muassasalari xizmati (do'kon, bozor, kiosk), maishiy xizmat (sartaroshlik, atelye, tuzatish ustaxonasi, oshxona, kafe va b.) aloqa (pochta, telefon, telegraf), madaniyat (kutubxona, kinoteatr, teatr, muzey) va jamoat transporti) dan foydalanishni bilish xam muhim ishlar qatoriga kiradi.

Afsuski, xayotda tibbiy yordam berish zarurligi bilan bog'liq shunday vaziyatlar xam shak-shubhasiz bo'lib turadi. Shuning uchun bolalar buniy hollarda

tibbiyot muassasalarni (dorixona, kasalxona, «tez yordam» xizmati) ga murojaat qilishni, ba'zi bir birinchi tibbiy yordam ko'rsatishni bilishlari kerak. Inson mustaqil turmush tarzini muvaffaqiyatli va yaxshi tashkil qilish uchun iqtisodiy-maishiy masalalarga moslashishi kerak: pullar xaqida, daromad, byudjet, byudjetning xarajat qismining asosiy moddalari xaqida tasavvurga ega bo'lishi kerak, uni oyga rejalashtirishini bilishi, pullarni maqsadga muvofiq ishlatishni v.b. ni uddalashi zarur. Inson uchun o'zining bo'sh vaqtini oqilona, maqsadga muvofiq tashkil qilish muhim ahamiyatga ega. Yordamchi maktab tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy moslashishga yordam beruvchi muhim shartlardan biri-ular muomala, munosabatni bilishni; o'z fikrini bir-biri bog'lab ravon va mantiqan ifodalashini; savollar, iltioslar, yordam berishni taklif qilishni; javoblarni diqqat bilan eshitishni; javoblarga tashakkur aytishni; nutqiy axloq-odob qoidalaridan foydalanish; suxbatlanishida navbatlashish tartibini saqlashni shakllantirishdan iborat. Aytib o'tilgan ijtimoiy-maishiy malakalarni bolalarda shakllantirish majburiy va shak-shubhasiz, qat'iy, muqarrar ravishda insonlar orasidagi o'zaro ijtimoiy-madaniy umumiy majburiy tartib, qoidaga asoslanadi. Bu umumiy majburiy tartib, qoidalar insoniyat tomonidan tarixiy taraqqiyot jarayonida ishlab chiqilgan va modomiki shunday ekan, u aloxida olingan insonlar uchun emas, garchi unga tegishli bo'lsa xam, sayyoramizda yashovchi xamma insonlarga dahldordir. Kichkinalar va kattalar bilan; erkaklar va ayollar bilan; o'quvchilar va o'qituvchilar bilan; bolalar va ota-onalar bilan; boshqa qarindosh-urug'lar bilan; tengdoshlar v.b. bilan o'zaro izzat-hurmat va xayrixohlik ruhidagi munosabat bir-biriga o'zaro g'amxo'rlik qilishdir. O'qituvchilar bolalarga insonlar orasidagi o'zaro munosabat madaniyatini umumiy majburiy tartib qoidaga asosan o'zlashtirishga yordam berishi, bu umumiy majburiy tartib qoidalarni e'tibor berishga ko'maklashishi, uni osonlashtirishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RUYHATI

1. Karimov I.A. “Barkamol avlod - O`zbekiston taraqqiyotining poydevori”. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa konserni. 1997.
2. Karimov I.A. O`zbekiston kelajagi buyuk davlat. Toshkent. O`zbekiston. 1992.
3. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent. O`zbekiston. 1995.
4. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch. Toshkent. 1998.
5. Karimov I.A. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni barataraf etish yo`llari va choralari. Toshkent. 2009.
6. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-t. – Toshkent: O`zbekiston. 2000.
7. Karimov I.A. O`zbekiston XXI asrga intilmoqda.-Toshkent: O`zbekiston. 1999.
8. Karimov I.A. O`zbekistonning o`z istiqlol va taraqqiyot yo`li.- Toshkent: O`zbekiston. 1998.
9. Karimov I.A. Yuksak malakali mutaxassislar-taraqqiyot omili.- Toshkent. O`zbekiston. 1995.
10. Karimov I.A. “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi”. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisi. 2010 yil.
11. Karimov I.A. O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura-1 jild, T., “O`zbekiston”, 1996.
12. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash-davr talabi. 5-jild. T., “O`zbekiston”, 1998.
13. Karimov I.A. Ma`naviy yuksalish yo`lida.-T., “O`zbekiston”, 1998.
14. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni – xalq, millatni – millat qilishga xizmat etsin. “Tafakkur” jurnali bosh muxarriri savollariga javoblar, 2-son, 1998.

15. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi-xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. "Fidokor" gazetasi muxbiri savollariga javoblar. T., "O'zbekiston". 2000.

16. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (1997 yil 29 avgustda qabul qilingan). Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: O'zbekiston. 1997.

17. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" / Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa konserni. 1997.

18. S.SH.Aytmetova YOrdamchi maktab ukuvchilarining psihik rivojlanish hususiyatlari Toshkent Ukituvchi 1984-yil.

19. Mavlonova. O. Turaeva Murodov «Pedagogika» Ukituvchi 2000-yil

20. L.R. Muminova «Nogiron bolalarni oilada tarbiyalash» 1996-yil

21. K.H. Mamedov «Ruhiiy rivojlanishida nukson bulgan o'quvchilar psihalogiyasi» Toshkent Ukituvchi 1994-yil

22. U.Musurmonova Ukuvchining manaviy madaniyatini shakllantirishning shakl va Metodi Toshkent «FAN» 1999-yil 108-bet

23. V.S Rahmonova «Mahsus pedagogika» Toshkent G. Gulom 2005-yil

24. K.H.Mamedov A.M. Soatov R.M. Pulatova «Oligofrenopedagogika soslari» Toshkent Ukituvchi 1994-yil

25. Pulatova «Mahsus maktab ukuvchilariga ekalogik talim tarbiya berish harakat dasturi» Toshkent JDPI 2003-y

26. M. Pulatova «Mahsus pedagogika» Toshkent G. Gulom 2005-yil

27. «Maktab va hayot» ilmiy metodik jurnali 2005-yil 3, (31) - son

28. «Maktab va hayot» ilmiy metodik jurnali 2005-yil 8,(36) – son

29. D.A. Nurkeldieva «Rivojlanishida nuksoni bulgan bolalar diagnostikasi» Toshkent 2010-yil.

30. T.Niyozmetova «Alohida yordamga muhtoj bolalarni ahlokiy ruhda tarbiyalash» Toshkent «Uzbekiston» nashriyoti